

«Hvorfor kan jeg ikke få bruke hodet?»

Rapport om eksamen, obligatoriske prøver og vurdering
for elever med behov for ASK

Oppdragsbrev (S 01 – 17) fra Utdanningsdirektoratet vedrørende
alternativ og supplerende kommunikasjon (ASK). Tiltak 6

Forord

Denne rapporten er et deloppdrag fra «Oppdragsbrev Statped S 01-17 - Forsterke alternativ og supplerende kommunikasjon som satsingsområde» fra Utdanningsdirektoratet. Målet har vært å bidra til at skolens vurderingspraksis for elever med behov for ASK skjer i henhold til gjeldende rettigheter om vurdering, og at elevenes rett til utvikling, læring og gjennomføring av opplæringen styrkes.

I arbeidet med oppdraget har Statped vært avhengig av relevant informasjon fra praksisfeltet for å danne et bilde av virkeligheten – og i dette arbeidet har vi støtt på stor velvilje.

Takk til Kristine Stadskleiv (Seksjon for nevrohabilitering – barn (barnehabiliteringen) Oslo Universitetssykehus/Ullevål), Eli Killi (Statped), Margrethe Loland (Statped), Anne Hildrum Holkesvik (Statped), Kari Smith (Institutt for lærerutdanning, NTNU), Wern Palmius (Specialpedagogiska skolmyndigheten) og Isaac Norge.

Takk til alle foreldre, fagpersoner og kollegaer i Statped som har deltatt i intervjuer og delt av sine erfaringer og meninger.

En spesiell takk til elever og studenter som har brukt sin tid og energi på å fortelle oss sine historier, åpent og ærlig. For oss som har fått lov til å snakke med dere så har det vært magisk! Vi har lært masse!

20.02.2019

Det nasjonale ASK-teamet i Statped ved Hilde Kolstad Danielsen, Kristine Fossheim Godtfredsen, Gro Narten Markestad og Anne-Merete Kleppenes

Innhold

Forord	2
Innledning	7
Deloppdrag 6	7
Målet med oppdraget	8
Avgrensninger	8
Vår førforståelse	9
Rapportens oppbygging	9
Avklaring av begrep	10
Alternativ og supplerende kommunikasjon (ASK)	10
Elever med behov for ASK	10
Hjulpert kommunikasjon	11
Vurdering og undervisvurdering	11
Verktøy	12
Obligatoriske prøver og eksamen	12
Gjennomføring av oppdraget	12
Melding til Norsk senter for forskningsdata (NSD)	12
Metodisk tilnærming	13
Utvalg	13
Individuelle intervjuer med elever	14
Fokusgruppeintervju	14
Intervjuguiden	15
Analyse av intervjuene	16
Litteratursøk	16
Funn fra litteratursøk	18
Andre studier benyttet i prosjektet	19
Ideologi, lover og rettigheter som påvirker vurderingspraksis for elever med behov for ASK	20
Rett til utdanning og aktiv deltakelse i eget liv	21
Salamanca-erklæringen	21
FN-konvensjoner	21

Opplæringsloven for elever med behov for ASK	22
Individuell vurdering i skolen	25
Eksamen.....	26
Rett til eksamen.....	27
Fritak fra eksamen.....	27
Gjennomføring av eksamen	28
Sensor sin kunnskap om utfordringene til eleven	29
Tilrettelegging av eksamen	30
Tillatte hjelpemidler under eksamen	30
Særskilt tilrettelegging av eksamen	30
Læreplanverket for Kunnskapsløftet.....	31
Fag- og timefordeling.....	32
Læreplaner for fag	32
Vurdering	33
Vurdering av, for og som læring.....	33
Summativ og formativ vurdering	34
Underveisvurdering	37
Nasjonale prøver.....	37
Fritak fra nasjonale prøver.....	38
Tilrettelegging under gjennomføring for enkeltelever	39
Andre obligatoriske prøver	39
Kartleggingsprøver	39
Fritak	40
Tilrettelegging	40
Andre prøver	40
Utfordringer for elevgruppen.....	40
Utfordringer knyttet til talespråk og kommunikasjon.....	41
Motoriske utfordringer	42
Eksekutive utfordringer	43
Utfordringer og problemområder fra praksis	44
Betydningen av vurdering og eksamen for eleven	44
Betydning her og nå	44

Betydning for fremtiden	46
System og forvaltning – om lover og rettigheter, systemets muligheter for tilrettelegging.....	47
Lovverk som regulerer eksamen	47
Lovverk som regulerer vurdering	49
Forvaltning av lovverk.....	51
Forvaltning av lovverk kompetanse	52
Forvaltning av lovverk handlingsrom	53
Lovverk som regulerer videre studier	53
Pedagogisk tilrettelegging og gjennomføring	55
Eksamen	55
Obligatoriske prøver	58
Vurdering	61
Læring	63
Etiske refleksjoner.....	66
Inkludering og deltagelse.....	69
Egenverd og likeverd.....	70
Oppsummering av kapittelet «Utfordringer og problemområder fra praksis»	73
Løsninger og tiltak	73
Tiltak knyttet til eksamen.....	74
Endring i forskrift til opplæringsloven.....	74
Endre oppgavetyper	75
Veileder	75
Tiltak knyttet til andre obligatoriske prøver.....	76
Teknisk tilrettelegging.....	76
Assistentstøttet gjennomføring	76
Veileder	76
Tiltak for økt gjennomføring av utdanning og opptak til videre studier	77
Vitnemål	77
Opptak til høyere utdanning	77
Mappevurdering	77
Tiltak for å støtte skoler i arbeidet med gjennomføring av vurdering og eksamen	78

Rådgiverkorps	78
Tilgang på fag og mulighet til selvstendig jobbing med fag	79
Veileder	80
Overordnede tiltak for å øke kompetanse på vurdering og eksamen	80
ASK inn på fagplaner i viktige utdanninger	80
Definere begrepet «Kompetanse på ASK»	80
Forskning	81
Avsluttende kommentar	81
Referanser	84
Vedlegg	87

Innledning

Om rapporten:

Denne rapporten er utarbeidet av en arbeidsgruppe fra Statped, Landsdekkende faglig enhet for ASK. Gruppen har arbeidet med oppdraget fra mai 2018 til februar 2019. Rapporten vil overleveres Utdanningsdirektoratet 25.februar 2019.

Arbeidsgruppen beskriver utfordringer og problemområder rundt vurderingspraksis for elever med behov for alternativ og supplerende kommunikasjon, ASK. Videre gjør gruppen en vurdering av muligheten for å tilpasse obligatoriske prøver og eksamen for elevgruppen. Gruppen kommer med forslag til tiltak for vurderingspraksis som kan fremme læring og utvikling for elever med behov for ASK.

Deloppdrag 6

Statped mottok i 2017 «Oppdragsbrev Statped S 01-17 - Forsterke alternativ og supplerende kommunikasjon som satsingsområde» fra Utdanningsdirektoratet. Oppdraget består av seks deloppdrag og har en samlet varighet på tre år. Målet for oppdraget er å styrke tilbudet til barn, unge og voksne med behov for ASK. Tiltakene skal gi økt kompetanse i kommuner og fylkeskommuner og bidra til en mer tilpasset barnehage- og skolehverdag for ASK-brukere.

Vi ber Statped om å vurdere muligheten for å utvikle verktøy til underveisvurderinger av elever med behov for ASK, og vurdere tilpasninger av obligatoriske prøver og eksamen for denne elevgruppen. Statped bes innhente kunnskap om og redegjør for utfordringer og problemområder knyttet til prøve- og vurderingstilpasning for denne elevgruppen.

Vi har betraktet oppdraget som tredelt;

Fig. 1: Tre-delt oppdrag

I gjennomføring av oppdrag 6 har vi oppsøkt praksisfeltet for å innhente kunnskap om utfordringer og problemområder rundt prøve- og vurderingstilpassing for elever med behov for ASK. Vi har belyst og drøftet funn ut fra relevante teoretiske perspektiver. Ut fra kunnskapsgrunnlaget har vi sett på mulige løsninger og tiltak for å utvikle verktøy for underveisvurdering, og hvordan tilpasninger av obligatoriske prøver og eksamen kan utvikles og implementeres.

Målet med oppdraget

Målet for deloppdrag 6 har vært å bidra til at skolens vurderingspraksis for elever med behov for ASK skjer i henhold til gjeldende rettigheter til vurdering, og at elevenes rett til utvikling, læring og gjennomføring av opplæringen styrkes.

Avgrensninger

Alle elever har rett til vurdering. Med utgangspunkt i oppdragsteksten har vi valgt å ha fokus på gruppen av elever med behov for ASK som har språklige og kognitive forutsetninger for å vurderes på lik linje med andre elever på samme alder. Det vil si at denne elevgruppen vil kunne delta på obligatoriske prøver og eksamener når disse

er tilpasset elevenes behov for tilrettelegging. Mye av det som er beskrevet og flere av tiltaksforslagene kan likevel ha nytteverdi for andre elever med behov for ASK. Vi har et snevert utvalg av informanter, og det kan bety at det er informanter med relevant erfaring og informasjon som vi ikke møter. Informasjonen vi har fått fra de ulike intervjuene har vært avhengig av informanten eller informantgruppens sammensetning, informantenes evne til å samhandle og moderator/intervjuers evne til å sammenfatte og å fremme ny kunnskap i samtalen. Rapporten vil også være preget av vår kunnskap og førforståelse knyttet til praksishverdagen. Prosjektets omfang er avgrenset av fristen for innlevering av kunnskapsgrunnlaget.

Vår førforståelse

Vår førforståelse bygger på praksiserfaring fra arbeidet med elevgruppen gjennom flere år. Vi har erfart at dagens praksis ofte er preget av tilfeldigheter, at vurderinger ofte er basert på holdninger og sedvaner, og at det er en etablert kultur i praksisfeltet som ikke alltid fremmer elevens læringsutbytte. Det er derfor viktig å være transparent når det gjelder de erfaringer vi har med oss inn i utføring av dette deloppdraget.

Rapportens oppbygging

I rapporten vil vi først avklare sentrale begreper. Videre beskriver vi arbeidsprosess og metodisk tilnærming. Den neste delen omhandler ideologi, lover og rettigheter som påvirker vurderingspraksis for elever med behov for ASK. Videre gjør vi rede for hvordan underveisvurdering og vurdering av, for og som læring kan forstås. I forlengelsen av dette beskriver vi intensjonene ved nasjonale prøver og andre obligatoriske prøver, og hvilke muligheter man har for eventuelt fritak og tilrettelegging rundt disse.

Vi presenterer så funn fra teori, og belyser og drøfter utfordringer og problemområder knyttet til vurderingspraksis i lys av funn fra intervju og teori. Med bakgrunn i dette,

foreslår vi tiltak og virkemidler knyttet til eksamen og andre obligatoriske prøver, samt endringer i vurderingsformer og kompetanseheving om vurdering for elevgruppen.

Avklaring av begrep

Alternativ og supplerende kommunikasjon (ASK)

ASK er kommunikasjon. Barn, unge og voksne som helt eller delvis mangler tale, kan ha behov for alternative eller supplerende kommunikasjonsformer for å gjøre seg forstått eller for selv å forstå. Eksempler på kommunikasjonsformer kan være håndtegn, grafiske symboler eller talemaskiner. Kroppslige uttrykk som må tolkes og tillegges mening av andre, er også alternative kommunikasjonsformer.

Noen vil ha behov for kommunikasjonsformer som erstatter talen fullstendig. Dette kalles alternativ kommunikasjon. Andre trenger kommunikasjonsformer som støtter utydelig, forsinket eller svak tale. Dette kalles supplerende kommunikasjon.

ASK blir også brukt som betegnelse på et sammensatt og tverrfaglig fagfelt.

Eksempler på kompetanse- og ferdighetsområder innenfor ASK-feltet, er kunnskap om å tilrettelegge for et godt språkmiljø, kunnskap om kartlegging av behov og om opplæring i ASK og med ASK. Digital kompetanse er en sentral del av dette.

Elever med behov for ASK

Alle elever som har behov for ASK har kommunikasjonsvansker. Elevgruppen er en svært sammensatt gruppe bestående av personer med ulike behov og forutsetninger for læring og kommunikasjon. Vansker med å kommunisere med andre får konsekvenser på alle livsområder, og ASK er avgjørende for sosial og faglig utvikling (Næss & Karlsen, 2015). Basert på internasjonal forskning (Tetzchner & Martinsen, 2002) blir det antatt at det i aldersspennet 0 – 19 år i Norge er ca. 7500 personer med behov for ASK. Det betyr at det i hvert årskull er ca. 400 elever med behov for ASK. Disse elevene vil befinne seg i hele spekteret og bredden av kognisjon og kommunikasjons- og læringsmessige utfordringer.

Tetzchner og Martinsen (2002) deler personer med behov for ASK i tre funksjonelle hovedgrupper: *Uttrykksmiddelgruppen*, *Støttespråkgruppen* og *Språkalternativgruppen*. Uttrykksmiddelgruppen er kjennetegnet ved at personen med behov for ASK forstår langt mer enn de selv kan uttrykke. De har behov for ASK som et alternativ til tale gjennom hele livet. Med tanke på oppdragstekstens innhold og den begrensede tiden vi hadde til å jobbe frem kunnskapsgrunnlaget, har vi valgt å fokusere på elever som befinner seg i uttrykksmiddelgruppen. I denne gruppen vil flertallet av elevene som kan gjennomføre en eksamen befinne seg i. Mye av det vi beskriver og flere av tiltaksforslagene våre vil likevel kunne ha betydning for elever i støttespråkgruppen og i språkalternativgruppen.

Hjulpet kommunikasjon

Ved hjulpet kommunikasjon er ASK-brukeren avhengig av et kommunikasjonsmiddel. Kommunikasjonsmiddelet kan være en peketavle, en grafisk kommunikasjonsbok, taleteknologi eller materielle symboler (Tetzchner & Martinsen, 2002).

Vurdering og underveisvurdering

Vurdering kan beskrives på ulike måter og være skole- eller individbasert. Begge nivåer for vurdering innebærer tre delprosesser;

1. Innsamling av dokumentasjon
2. Tolkning og analyser av dokumentasjonen
3. Iverksetting av tiltak basert på analysen.

I oppdraget er vi bedt om å undersøke og foreslå tiltak rundt praksis for individbasert vurdering for elever med behov for ASK. Det finnes varierte former for vurdering, og vi ser på obligatoriske prøver og eksamener, samt underveisvurdering i dette oppdraget.

Verktøy

I denne sammenhengen har vi vurdert verktøy til å innbefatte *kriterier* for hvordan man kan tilrettelegge for vurdering for elever med behov for ASK. Verktøy kan for eksempel kan være en veileder med oversikt over regelverk og mulige tilrettelegginger, prinsipper for gjennomføring av prøver og eksamener, og praktiske hjelpebetingelser som må være på plass.

Obligatoriske prøver og eksamen

Kartleggingsprøver, nasjonale prøver og eksamen er obligatoriske prøver for alle elever til samme tid og i bestemte klassetrinn i Norge.

Gjennomføring av oppdraget

Det nasjonale ASK-teamet har på vegne av Statped gjennomført oppdraget. Gruppens erfaring er at vurdering er et utfordrende område for skolene å jobbe med. Skolene gir uttrykk for manglende kompetanse, og dette påvirker vurderingsarbeidet og læringsutbyttet for eleven.

Dette deloppdraget søker derfor å belyse følgende problemstillinger:

1. Hvilke utfordringer og problemområder finnes rundt vurderingspraksis for elever med behov for ASK?
2. Hvordan er muligheten for å utvikle verktøy for undervisvurdering samt tilpasninger av obligatoriske prøver og eksamen for elever med behov for ASK?

Melding til Norsk senter for forskningsdata (NSD)

Prosjektet er meldt inn og godkjent av NSD (vedlegg 1 og 2).

Metodisk tilnærming

Oppdragets kjernefokus er knyttet til erfaring fra norsk praksisfelt, og det er utgangspunktet for informasjonsinnhenting. Det er gjennomført et litteratursøk og en kvalitativ studie med individuelle intervju og fokusgruppeintervju, som metodisk hovedtilnærming.

Utvalg

Vi har gjennomført fem individuelle intervjuer med elever/tidligere elever som bruker ASK. Vi har hatt tre fokusgruppeintervju med foreldre, pedagoger og representanter fra skoleledelse, fylkesmannen, SLOT (avd. i Statped som blant annet har ansvar for tilpassing av prøver for blinde/svaksynte elever og elever med hørselshemming) og Udir.

Utvalg av elever og foreldre er gjort gjennom et samarbeide med den største interesseorganisasjonen for ASK i Norge, ISAAC Norge. Til å bidra inn som informanter i de andre gruppene har vi henvendt oss direkte til fagpersoner som vi mente hadde særlig relevante erfaringer å dele. Totalt har vi hatt 18 informanter. I tillegg har vi drøftet problemstillinger både med fagpersoner innad i Statped, i Udir (avdeling for eksamen, nasjonale prøver og juridisk avdeling), og med foreldre. Informanter fikk på forhånd tilgang til informasjon om prosjektet (vedlegg 3 og 4), samt en oversikt over tema som var tenkt drøftet i de ulike intervjuene/samtalene (vedlegg 5 og 6). Det ble innhentet samtykke, og informert om retten til å trekke seg.

Inklusjonskriterier for eleven:

- ▶ Bruker ASK
- ▶ Kan uttrykke seg om hvordan man bør tilrettelegge for gjennomføring av prøver og eksamener for elever som bruker ASK
- ▶ Har erfaring med gjennomføring av prøver/tester/eksamen
- ▶ Fra 5.trinn og eldre

Inklusjonskriterium for foresatt:

- Foresatt til elev som bruker ASK og som har, skal eller kunne ha gjennomført prøver og/eller eksamen

Inklusjonskriterier for andre informanter, en eller flere av kriteriene:

- Kjennskap til elever med behov for ASK
- Kjennskap til lovverk og håndtering det
- Erfaring med tilrettelegging for gjennomføring av eksamen eller obligatoriske prøver
- Erfaring med vurdering for elever med behov for ASK
- Kjennskap til forvaltning og rettigheter

Individuelle intervjuer med elever

Til elevgruppen valgte vi individuelle intervju. Dette for at hver enkelt skulle få sagt så mye som mulig om sine tanker og erfaringer rundt vurderingspraksis i skolen. Det ble avtalt på forhånd hvordan vi kunne tilrettelegge det enkelte intervju. Alle som ble intervjuet brukte ASK. Tema for intervjuene ble tilsendt den enkelte i forkant. To fra arbeidsgruppen gjennomførte intervjuene. Informantene har vært i alderen 16 – 21 år og de har gått på forskjellige skoler i ulike deler av landet. Intervjuene ble gjennomført enten hjemme hos eleven eller på skolen. Hvert intervju tok ca. 2 timer. Vi filmet eller tok lydopptak fra hvert intervju, og transkriberte de i etterkant.

Fokusgruppeintervju

Vi valgte å bruke fokusgruppeintervju for å innhente informasjon om utfordringer og problemområder rundt vurderingspraksis i skolen og for å få innspill om mulige tiltak. Fokusgruppeintervju ble valgt som metodisk tilnærming fordi det framskaffer et rikere materiale enn individuelle intervju. Deltagerne i fokusgruppeintervju blir gitt anledning til å spørre og kommentere hverandres erfaringer, noe som gir muligheter for å sammenligne erfaringer og forståelser i løpet av intervjuet.

Vi gjennomførte intervju med tre forskjellige fokusgrupper som kunne bidra med ulike perspektiv og utgangspunkt for å synliggjøre behov, utfordringer og muligheter rundt vurderingspraksis. Disse tre gruppene representerte; foreldre, pedagoger i skole og PPT, og ansatte i forvaltning.

I fokusgruppe 1 ønsket vi å møte foresatte som kunne dele sine erfaringer med hverandre og oss gjennom å sammen drøfte tanker rundt vurderingspraksis i skolen.

I fokusgruppe 2 og 3 ønsket vi å møte fagpersoner som skulle representere sin faggruppe, stilling og virksomhet. Vi var opptatt av å samle ulike fagpersoner med variert og god kompetanse om ASK, læring, vurdering og tilrettelegging. Gruppe 2 bestod av pedagoger fra skole og PPT. Gruppe 3 bestod av representanter fra skoleledelse, Fylkesmannen, Utdanningsdirektoratet og SLOT. Vi gjennomførte fokusgruppeintervjuene i møtelokaler på Gardermoen. Hvert intervju tok ca. 90 minutter. Intervjuene ble tatt opp digitalt og sendt til Totaltekst for transkripsjon.

Intervjuguiden

Vi hadde 4 hovedtemaer som utgangspunkt for hver intervjuguide:

- 1) Betydningen av vurdering og eksamen for eleven
- 2) System og forvaltning, om lover og rettigheter og systemets muligheter for tilrettelegging
- 3) Pedagogisk tilrettelegging og gjennomføring
- 4) Ethiske refleksjoner

For tema 1, 2 og 3 innledet vi med et åpent spørsmål, f.eks. «Hvilke tanker har du om betydningen av studiekompetanse og vitnemål for en elev med behov for ASK?». Dette bidro til at samtalen kom i gang. Tema 4 ble vinklet noe annerledes. Informantene ble presentert for påstander som fokusgruppen skulle drøfte. Et eksempel på en påstand var «*Det er urettferdig med så mye tilrettelegging som en ASK-bruker har behov for.*»

Analyse av intervjuene

Vi kodet de transkriberte intervjuene i følgende tema:

- ▶ Betydningen av vurdering og eksamen for eleven. Her var elevens fortelling, eller narrativ, særlig interessant.
- ▶ System og forvaltning, lover og rettigheter, systemets muligheter for tilrettelegging.
- ▶ Pedagogisk tilrettelegging og gjennomføring.
- ▶ Etiske refleksjoner.
- ▶ *Serendipity* /Uventede funn.

Vi har vektlagt å få frem de ulike gruppenes perspektiver og gjennom det få synliggjort det mest relevante fra praksisfeltet. I drøftingene har lovverk og litteratur blitt tatt inn for å belyse tematikken og understøtte funn som er beskrevet.

Litteratursøk

Internasjonal forskningslitteratur representerer kunnskap, empiri og tilnærminger som kan være et tilskudd til norsk praksis. Vi ønsket derfor å gjøre et søk i norsk, nordisk og engelskspråklig litteratur. I samarbeid med FoU ble det utarbeidet en protokoll som dannet grunnlaget for søkekriterier. Problemstilling for søket var utformet slik: «Hvilke muligheter finnes for tilrettelegging og gjennomføring av standardiserte prøver for elever med behov for ASK?» Med denne problemstillingen som utgangspunkt var vi på let etter løsninger. Hvordan er utfordringer knyttet til elever med behov for ASK og deres akademiske ferdigheter løst i andre land, og er det eventuelt belyst i norsk forskningslitteratur?

Statped's bibliotek gjennomførte søkene, og søk ble gjort i følgende databaser:

- ▶ ERIC
- ▶ Oria
- ▶ SweMed
- ▶ Scopus

- ▶ Web of Science
- ▶ Google scholar
- ▶ Cochrane (oppsummert forskning)
- ▶ Embase

Vi hadde 5 søketermer for litteraturstudiet:

- ▶ Alternativ og supplerende kommunikasjon
- ▶ Standardiserte prøver
- ▶ Vurdering
- ▶ Tilrettelegging
- ▶ Vitnemål og karakter

Alle relevante treff ble lagret og gjort tilgjengelig i EndNote. Totalt fikk vi 1531 treff. Blant disse treffene gjorde vi i etterkant søk med kombinasjon av de ulike søketermene blant de 1531 treffene. De artiklene som gjestod etter denne filtreringen, har vi gjennomgått i fulltekst. Det var svært få artikler som omhandlet tilrettelegging og gjennomføring av standardiserte prøver for elever med behov for ASK.

Funn fra litteratursøk

I litteratursøket var vi på jakt etter løsninger. Vi søkte etter hvilke muligheter som finnes for tilrettelegging og gjennomføring av standardiserte prøver for elever med behov for ASK, og annen vurderingspraksis for elevgruppen. Det finnes en del forskning som sier noe om utfordringene til elevene med behov for ASK, men det er svært få som har sett på hvilke konsekvenser utfordringene får for formelle tester og vurdering. Det var flere artikler som tilfredsstilte kombinasjonene av søketermene som ble benyttet, men etter en gjennomgang av fulltekstversjoner, var det kun to artikler som utpekte seg som noe relevante for tema; hvordan vurdering blir gjennomført. Heller ikke de artiklene hadde mye å bidra med inn i dette prosjektet, men vi presenterer kort fra dem her.

Kent-Walsh og Light (2003) omtaler problematikken knyttet til gjennomføring av vurdering for elever som bruker ASK i artikkelen «*General Education Teachers' Experiences with Inclusion of Students who use Augmentative and Alternative*

Communication» fra tidsskriftet «Augmentative and Alternative Communication». Artikkelen handler om inkludering av elever som bruker ASK i «vanlig klasse». Artikkelen er skrevet ut ifra en amerikansk kontekst, og baserer seg på en undersøkelse blant lærere som har elever som bruker ASK som en del av klassen. I denne blir både tilpasning av pensum og tilrettelegging av prøver problematisert. I undersøkelsen kom det frem at lærere opplevde det som vanskelig å «måle» hva elevene har lært. Dette ble beskrevet som vanskelig både fordi det var krevende å teste elevene, og av andre praktiske hensyn som for eksempel tid. En annen problemstilling som ble nevnt, er hvordan lærere kan tilpasse prøvene for disse elevene, og fremdeles gi karakterer på lik linje som for de andre elevene i klassen. Artikkelen gav ikke klare svar på dette.

Driver, Omichinski, Miller, Sandella og Warschausky (2010) har også omtalt utfordringer knyttet til vurdering for elever som bruker ASK. Artikkelen «*Educational Solutions for Children with Cerebral Palsy*» fra tidsskriftet «Journal of the American Academy of Special Education Professionals» omhandler «pedagogiske løsninger» for barn med cerebral parese. I artikkelen presiseres viktigheten av å gi elever med omfattende motoriske vansker og uten verbalt språk en vurdering av akademiske prestasjoner. De trekker også frem faren for at elever uten talespråk vil bli undervurdert når det kommer til akademiske evner, noe som igjen kan ha negativ effekt på hvorvidt disse barna utvikler evne til å fungere selvstendig.

Samlet sier disse artiklene at vurdering av akademiske ferdigheter til elever med behov for ASK, er utfordrende, også i andre skolekontekster enn den norske. Manglende relevante treff i litteratursøket kan tyde på at det er mangel på forskning rettet mot elever med behov for ASK og vurdering av deres akademiske ferdigheter.

Andre studier benyttet i prosjektet

Som dokumentasjon for å forstå elevgruppen og å kunne beskrive de ulike utfordringene som elever med behov for ASK har, har vi støttet oss til en ny stor,

internasjonal studie som blir omtalt som BAC-studiet. BAC står for *“Becoming an Aided Communicator (BAC): Aided Language Skills in Children aged 5 – 15 years: A Multi-site and Cross-cultural Investigation”*. Undersøkelsen pågår fortsatt, men det er presentert flere artikler som dokumenterer funn knyttet til barn og unge i uttrykksmiddelgruppen. Von Tetzchner sier studien ønsker å beskrive både typisk utvikling og de forskjellene som kan forekomme for personer som har behov for hjulpet kommunikasjon. Han sier også at ASK-brukerne oftest blir ufordelaktig sammenlignet med sine mye raskere snakkende jevnaldrende (von Tetzchner, 2018). Vi har benyttet oss av flere artikler fra BAC-studien i kunnskapsgrunnlaget.

I tillegg har vi i drøftingene rundt etiske perspektiver vist til artikkelen fra David McNaughton, Gregory Symons, Janice Light and Arielle Parson, *«My dream was to pay taxes» The self-employment experiences of individuals who use augmentative and alternative communication* (2006). De har gjort en undersøkelse blant voksne ASK-brukere i arbeid. Disse ble intervjuet om betydningen utdanning, arbeidstrening og omgivelsers holdninger hadde for at de i dag var i arbeid. Undersøkelsens deltagere ga blant annet råd til skolemyndighetene når det gjaldt å bedre muligheten til yngre ASK-brukere, og de pekte særlig på den positive effekten utdanning har og spesielt de muligheter skriftspråklige ferdigheter gir. Artikkelen beskriver at negative holdninger i samfunnet og begrenset opplæring ble definert som de største hindringene til å få et arbeid som voksen. Personlige egenskaper som å være villig til å ta på seg utfordringer, samt interesse og villighet til å vise omgivelsene sin personlige kompetanse, ble vurdert som viktige faktorer for å lykkes i å finne et arbeid som voksen.

Ideologi, lover og rettigheter som påvirker vurderingspraksis for elever med behov for ASK

Utdanningspolitiske ideologier i Norge er blant annet forankret i et internasjonalt rammeverk som igjen gir føringer for nasjonalt lovverk. Ordlyd og innhold i Opplæringsloven henger sammen med internasjonale FN konvensjoner, og

erklæringer som «Salamanca-erklæringen».

Rett til utdanning og aktiv deltakelse i eget liv

Salamanca-erklæringen

Salamanca-erklæringen er en internasjonal erklæring som omhandler anbefalinger i forhold til prinsipper for opplæringen av elever med særskilte behov. Erklæringen er utarbeidet i regi av FN (UNESCO, 1994). Norge har undertegnet, og forpliktet seg til å følge anbefalingene erklæringen kommer med (NAKU, 2018). Erklæringen presiserer alle barns fundamentale rett til utdanning, og at alle barn er unike i forhold til interesser, evner og læringsbehov. Det blir lagt vekt på at det er viktig med et utdanningssystem som er organisert slik at det er i stand til å kunne møte mangfoldet av elever. I tillegg skal alle elever, også de med spesialpedagogiske behov, ha tilgang til den ordinære opplæringen (UNESCO, 1994).

Elever med behov for ASK har rett til ivaretagelse etter Salamanca-erklæringen.

FN-konvensjoner

FN-konvensjonen om barns rettigheter (FN, 1991), og FN-konvensjonen om rettighetene for mennesker med nedsatt funksjonsevne (FN, 2006) er relevante konvensjoner å ta med i arbeidet rundt elever med behov for ASK. Begge er ratifiserte i Norge, noe som betyr at Norge har forpliktet seg til å oppfylle rettighetene som konvensjonene inneholder.

Viktige artikler å trekke frem fra FN-konvensjonen om barns rettigheter er artikkel 12 om barns rett til å si sin mening og bli hørt, artikkel 13 om rett til å få og gi informasjon, og artikkel 23 om barn med funksjonshemmingers rett til å leve et fullverdig og anstendig liv under forhold som sikrer dets verdighet, fremmer selvtilit, og letter barnets aktive deltakelse i samfunnet. Respekt for barnets rett til å bli hørt og hensynet til barnets beste er grunnleggende for realiseringen av retten til utdanning. Etter barnekonvensjonen har retten til utdanning blant annet et formål om

å utvikle evnene til elevene fullt ut, og det vil gjelde også for elever med behov for ASK. Fra FN-konvensjonen for mennesker med nedsatt funksjonsevne er artikkel 2 som definerer begrepene «kommunikasjon» og «språk», og artikkel 21 om ytringsfrihet og meningsfrihet, og tilgang til informasjon spesielt viktig å ha med. Artikkel 24 - 2 b, c og d synliggjør at utdanningen skal sikre:

«b) at mennesker med nedsatt funksjonsevne får tilgang til inkluderende, god og gratis grunnutdanning og videregående opplæring i sitt lokalsamfunn, på lik linje med andre,

c) rimelig tilrettelegging ut fra den enkeltes behov,

d) at mennesker med nedsatt funksjonsevne får nødvendig støtte, innenfor rammen av det allmenne utdanningssystemet, slik at det legges til rette for en effektiv utdanning»

Artikkel 24 – 3 a synliggjør retten til opplæring i alternative og supplerende kommunikasjonsformer.

Opplæringsloven for elever med behov for ASK

Det er flere av opplæringslovens paragrafer som er viktige å fremheve når vi snakker om hvordan elever med behov for ASK skal få et forsvarlig opplæringstilbud (Kleppenes & Sande, 2013). Med forsvarlig opplæringstilbud mener vi at eleven med behov for ASK får en opplæring som tar utgangspunkt i eleven sine behov, og blir tilrettelagt på en måte som gir eleven et tilfredsstillende utbytte. I dette ligger det også at eleven får tilgang på både formativ og summativ vurdering. I teksten videre trekker vi frem paragrafene som vi mener er spesielt viktige (Opplæringslova, 2010).

§ 1 -1 synliggjør formålet med opplæringen. Opplæringen skal åpne dører mot verden, legge til rette for at elevene *«skal utvikle kunnskap, dugleik og holdningar for å kunne meistre liva sine og for å kunne delta i arbeid og fellesskap i samfunnet.»* Det blir fremhevet at skolen skal møte elevene *«med tillit, respekt og krav og gi dei utfordringar som fremjar danning og lærelyst. Alle former for diskriminering skal*

motarbeidast.» § 1-3 handler om tilpasset opplæring, og at opplæringen skal tilpasses evnene og forutsetningene til enkelteleven. Med tanke på de utfordringer som ligger i det å være ASK-bruker bør § 1-4. Tidleg innsats på 1. til 4. trinn bli brukt. Paragrafen synliggjør at elever som står i fare for «å bli hengende etter i lesing, skriving eller rekning, raskt får eigna intensiv opplæring slik at forventta progresjon blir nådd.»

§ 2-1 synliggjør skoleretten og skoleplikten. Grunnskoleopplæringens omfang er fastsatt gjennom forskrifter av departementet § 2- 2. Det er også departementet som gir forskrifter om fag, mål for opplæringen, omfanget av opplæringen i fagene og om gjennomføringen av opplæringen (§ 2- 3). Det står videre i § 2- 3 at elevene skal være aktivt med i opplæringen, og at «*Undervisningspersonalet skal tilrettelegge og gjennomføre opplæringa i samsvar med læreplanar gitt etter lova her. Rektor skal organisere skolen i samsvar med første leddet og forskrifter etter tredje leddet og i samsvar med § 1-1 og forskrifter etter § 1-5.*»

§ 2-16 blir omtalt som «ASK-paragrafen». Den ble i 2012 omtalt som en «*«signalbestemmelse» som synleggjer at dei har eit spesielt behov for å få lagt til rette opplæringa*» (Kleppenæs & Sande, 2013).

§ 2- 16 Opplæring av elevar med behov for alternativ og supplerande kommunikasjon (ASK):

«Elevar som heilt eller delvis manglar funksjonell tale og har behov for alternativ og supplerande kommunikasjon, skal få nytte eigna kommunikasjonsformer og nødvendige kommunikasjonsmiddel i opplæringa.

Når ein elev ikkje har eller kan få tilfredsstillande utbytte av det ordinære opplæringstilbodet, har eleven rett til spesialundervisning etter reglane i kapittel 5. Dette inkluderer nødvendig opplæring i å bruke alternativ og supplerande kommunikasjon.»

Store deler av kapittel 5 om retten til spesialundervisning er relevant. Spesielt viktig er § 5-3 om sakkyndig vurdering. Ikke alle elever med behov for ASK vil ha behov for

spesialundervisning, men § 2- 16 synliggjør retten til å få ekstra oppfølging knyttet til opplæring i bruk av kommunikasjonsmiddel, og det vil være relevant for store deler av elevgruppen det her er snakk om. Den sakkyndige vurderingen blir fremhevet som en av de viktigste faktorene for å få lagt til rette for god nok opplæring (Kleppenes & Sande, 2013).

Alle elever har rett til å gå på nærskolen (§ 8- 1), og rett til å høre til i en klasse eller basisgruppe (§ 8-2.). Klassen eller basisgruppen skal ha en eller flere kontaktlærere *«som har særleg ansvar for dei praktiske, administrative og sosialpedagogiske gjeremåla som gjeld klassen eller basisgruppa og dei elevane som er der, mellom anna kontakten med heimen.»* Elever med spesialpedagogiske behov blir lett organisert ut av klassens undervisning. Ifølge grunnskolens informasjonssystem (GSI) 2018, mottok 48 077 elever spesialundervisning, og av disse fikk ca. 27 000 av elevene spesialundervisningen i grupper eller alene - dvs. utenfor klassefellesskapet.

Skolens ledelse er spesielt viktig for alle elevers opplæringstilbud, og opplæringslovens § 9-1 sier at oppgavene til rektor er å *«halde seg fortrulege med den daglege verksemda i skolane og arbeide for å vidareutvikle verksemda. Den som skal tilsetjast som rektor, må ha pedagogisk kompetanse og nødvendige leiareigenskapar»*. § 9-3 fremhever skolens ansvar for å ha tilgang til nødvendig utstyr, inventar og læremidler. Mange av elevene med behov for ASK er helt avhengig av å ha tilgang på gode digitale læremidler. Kapittel 9 A. *«Elevane sitt skolemiljø»* – er i sin helhet viktig og for elevgruppen med behov for ASK er særlig § 9 A-7. *Det fysiske miljøet viktig «Alle elevar har rett til ein arbeidsplass som er tilpassa behova deira. Skolen skal innreiast slik at det blir teke omsyn til dei elevane ved skolen som har funksjonshemmingar.»*

Kapittel 10 omhandler personalet i skolen m.m. Her blir krav om kompetanse av undervisningspersonell (§ 10-1) og relevant kompetanse i undervisningsfag (§ 10-2) synliggjort. Vi velger også å fremheve § 10-8 som synliggjør skoleeiers ansvar for å ha rette og nødvendige kompetansen i skolen.

«Skoleeigaren skal ha eit system som gir undervisningspersonale, skoleleiarar og personale med særoppgåver i skoleverket høve til nødvendig kompetanseutvikling, med sikte på å fornye og utvide den faglege og pedagogiske kunnskapen og å halde seg orienterte om og vere på høgde med utviklinga i skolen og samfunnet».

I arbeid med elever som bruker ASK møter foreldre og opplæringsarena mange utfordringer som det er behov for å samarbeide om, det er derfor relevant å trekke frem kapittel 13 som belyser ansvaret som kommunen, fylkeskommunen og staten har for å sørge for grunnskoleopplæring (§ 13-1), vidaregåande opplæring (§ 13-3) og § 13-3c som handler om fylkeskommunens plikt til å sørge for rettleiing og kvalitetsutviklingstiltak som bidrar til *«god samanheng mellom grunnskole og vidaregåande opplæring»*. § 13-3d omhandlerplikten til å sørge for foreldresamarbeid, og § 13-5 omhandlerplikten til å samarbeide med barnehagen om overgangen til skolen. Det er skoleeier som har hovedansvaret for samarbeidet mellom skole og barnehage.

Individuell vurdering i skolen

Forskriften til opplæringsloven § 3-1 presiserer at *alle* elever i offentlig grunnskoleopplæring har rett til vurdering; både underveisvurdering og sluttvurdering, samt rett til dokumentasjon av opplæringen (Forskrift til opplæringslova, 2006). Eleven skal være kjent med målene for opplæringen og hva som vektlegges i vurdering av kompetanse.

Underveisvurderingen skal inneholde grunnlagt informasjon om elevens kompetanse, og gis som meldinger med tanke på å fremme læring og utvikling. Forskriften om individuell vurdering fokuserer på underveisvurdering som egen vurderingsform, ved siden av mer tradisjonell vurdering av elevens kunnskapstilegnelse (Utdanningsdirektoratet, 2011). Forskriften inneholder tydelige føringer med en nasjonal standard for underveisvurdering, og har til hensikt å implementere en mer likeverdig og rettferdig vurderingspraksis for bedre tilpasset opplæring for *alle* elever.

Udir beskriver fire prinsipper for god underveisvurdering:

1. *Elevene og lærlingene skal forstå hva de skal lære og hva som er forventet av dem*
2. *Elevene og lærlingene skal få tilbakemeldinger som forteller dem om kvaliteten på arbeidet eller prestasjonen.*
3. *Elevene og lærlingene skal få råd om hvordan de kan forbedre seg.*
4. *Elevene og lærlingene skal være involvert i eget læringsarbeid ved blant annet å vurdere eget arbeid og utvikling.*

Noen elever med behov for ASK mottar spesialundervisning. Veilederen Spesialundervisning understreker at elever som mottar spesialundervisning har samme rett til individuell vurdering som elever som mottar ordinært opplæringstilbud (Utdanningsdirektoratet, 2014). Dette innbefatter både underveisvurdering og sluttvurdering. For elever som mottar spesialundervisning gjelder det også at det er de samlede kompetansemålene i læreplanen for faget som danner grunnlag for vurdering. Mål i elevens individuelle opplæringsplan (IOP), skal ikke brukes som grunnlag for vurdering med karakter.

For elever som mottar spesialundervisning skal det gis en skriftlig vurdering av opplæringen gjennom en årsrapport (Opplæringslova, § 5-5). En årsrapport skal beskrive opplæringen som er gitt og vurdere elevens utvikling i forhold til målene som er satt for spesialundervisningen. Målene for spesialundervisningen er beskrevet i IOP, og denne skal være grunnlag for vurdering. Vurderingene man foretar skal være førende for eventuelle justeringer av IOP. Dette gjelder innhold, arbeidsmåter, organisering og metoder. Det anbefales at eleven trekkes aktivt med i vurderingen av egen trivsel, læring og utvikling. Videre anbefales det at individuell og skolebasert vurdering knyttes sammen (Utdanningsdirektoratet, 2014).

Eksamen

I det følgende vil vi redegjøre for regelverket som regulerer eksamen, og trekke frem hvilke problemstillinger som er aktuelle for elever som bruker ASK, og som har rett til

vurdering gjennom eksamen. Vi skiller mellom muntlig og skriftlig eksamen.

Problemstillingene vil være de samme for sentralt gitt skriftlig eksamen, som for lokalt gitt skriftlig eksamen.

Rett til eksamen

I § 3-17 i forskrift til opplæringsloven beskrives det hvilken type vurdering eleven har rett til: «*Sluttvurderinga skal gi informasjon om kompetansen til eleven, lærlingen, praksisbrevkandidaten og lære kandidat ved avslutninga av opplæringa i fag i læreplanverket, jf. § 3-3. Sluttvurderingar i grunnskolen er standpunktkarakterar og eksamenskarakterar.*» (Kunnskapsdepartementet, 2006)

Elever som bruker ASK, som følger vanlig undervisning, har derfor rett til eksamen.

Fritak fra eksamen

For å få fritak fra eksamen, finnes det ifølge lovverket to muligheter. Følgende står i § 3-24 i forskrift til opplæringsloven: «*Eleva som er fritakne for vurdering med karakter i fag som blir avslutta med eksamen, skal ikkje delta i eksamen i faget. I grunnskolen kan rektor sjølv etter søknad frå foreldra frita eleva frå eksamen, når det ligg føre tungtvegande grunnar*» (Kunnskapsdepartementet, 2006).

Når en elev får fritak fra vurdering med karakter i faget, får det konsekvenser for retten til eksamen. For å bli fritatt fra vurdering med karakter i et fag, er det flere forhold som må ligge til grunn. Det er ingen automatikk i at en elev som har spesialundervisning i et fag, får fritak fra vurdering med karakter. Det må søkes om eksplisitt. I veilederen Spesialundervisning fra Utdanningsdirektoratet, står det følgende: «*Elever med spesialundervisning i et fag, kan likevel få karakter i faget. For at elever skal bli fritatt fra vurdering med karakter, må det foreligge en sakkyndig vurdering og et vedtak om spesialundervisning i faget. Det å bli fritatt vurdering med karakter, må søkes om av foreldre*» (Utdanningsdirektoratet, 2014).

I videregående skole gjelder følgende:

«Hvis eleven har spesialundervisning i videregående, og ikke har opplæring i alle kompetansemålene i læreplanen i ett eller flere fag, vil ikke læreren ha grunnlag for å gi vurdering med karakter, og eleven får «ikke vurderingsgrunnlag» (IV).»

Hvis elevene har vedtak om spesialundervisning hvor det er valgt bort kompetansemål, vil læreren mest sannsynlig ikke ha grunnlag for å gi vurdering med karakter. Eleven vil da få vurdering *«ikke vurderingsgrunnlag (IV)»*, selv om det er valgt at eleven ikke skal få karaktervurdering. Eleven vil likevel ha rett på vitnemål fra grunnskolen og rett til videregående opplæring. (Utdanningsdirektoratet, 2014)

Det er betyr at det er foreldre eller foresatte som aktivt må søke om fritak for vurdering med karakter, og som en konsekvens av dette får derfor eleven fritak fra gjennomføring av eksamen.

Gjennomføring av eksamen

Følgende står i § 3-25 i forskrift til opplæringsloven, om eksamen i grunnskolen:

«Eksamen skal vere i samsvar med læreplanverket. Læreplanen i det enkelte faget fastset om og eventuelt når i opplæringsløpet det skal vere eksamen i faget. Det er òg fastsett i læreplanen for fag om eleven skal opp til eksamen i faget, eller om elevar kan trekkjast ut, kva slags eksamensform som skal nyttast, og om eksamen skal vere lokalt gitt eller sentralt gitt. Departementet fastset kor mange eksamenar det skal vere på 10. årstrinnet og på kvart årstrinn innanfor utdanningsprogramma eller programområda i vidaregåande opplæring. (...) Eksamen skal organiserast slik at eleven eller privatisten kan få vist kompetansen sin i faget. Eksamenskarakteren skal fastsetjast på individuelt grunnlag og gi uttrykk for kompetansen til eleven eller privatisten slik denne kjem fram på eksamen.» (Kunnskapsdepartementet, 2006)

Det er viktig å fremheve at det står i forskriften til opplæringsloven at eksamen skal organiseres slik at eleven kan få vist kompetansen i faget. Det er likevel noen formelle rammer som regulerer tilrettelegging for eksamen. I det følgende fremhever vi kun de rammene som kan være spesielt utfordrende for elever som bruker ASK.

Rammene for tidsbruk ved skriftlig eksamen, er regulert i § 3-28a i forskrift til opplæringsloven: *«Ved sentralt gitt eksamen skal eksamen starte klokka 09.00 norsk tid, og avsluttast etter fem timar om ikkje anna er oppgitt. Dersom eleven eller privatisten har vedtak om særskild tilrettelegging av eksamen i form av utvida tid, vil vedtaket vere avgjerande for når eksamen skal avsluttast for vedkommande.»*

Utgangspunktet er med andre ord fem timer.

Rammene for muntlig eksamen er regulert i § 3-29 i forskriften til opplæringsloven:

«Munnleg eksamen skal gjennomførast med førebuingsdel. Førebuingsdelen er ein obligatorisk skoledag dagen før eksamen, der alle hjelpemiddel er tillatne. Når førebuingsdelen tek til, 24 timar før sjølve eksamen, skal eleven få oppgitt eit tema eller ei problemstilling. Førebuingsdelen skal ikkje inngå i vurderingsgrunnlaget.

Ramma for eksamen på eksamensdagen skal vere munnleg eksamen på inntil 30 minutt per elev» (Kunnskapsdepartementet, 2006).

Sensor sin kunnskap om utfordringene til eleven

I forskrift til opplæringsloven står det følgende i § 3-29 om sensor sin rolle ved lokalt gitt eksamen:

«Lokalt gitt eksamen skal vurderast av to sensorar. Éin av sensorane skal vere ekstern. Den andre sensoren kan vere faglæraren til eleven. Faglæraren har plikt til å delta i vurderinga som sensor. Dersom det er usemje om karakteren, avgjer den eksterne sensoren. Ved eksamen som krev eksaminator, skal den eine sensoren vere eksaminator. Eksamineringa skal gi kandidatane høve til å syne kompetanse i så stor del av faget som mogleg. Under eksamen kan elevane prøvast i fleire relevante delar av læreplanen enn det som kan lesast direkte ut av ein førebuingsdel. I eksamenstida ved munnleg eksamen skal eleven presentere temaet eller problemstillinga som han eller ho har førebudd i førebuingsdelen. Dersom det er usemje om kva eleven skal prøvast i, er det den eksterne sensoren som avgjer.»
(Kunnskapsdepartementet, 2006)

Det er ekstern sensor som har det avgjørende ordet i vurderingen av eleven. Hvis man tilrettelegger en eksamen for en elev som bruker ASK, i en slik grad at den vil skille seg ut vesentlig fra andre besvarelser, er det viktig at sensor er klar over hvilke

forutsetninger som ligger til grunn for denne eleven.

Tilrettelegging av eksamen

Tillatte hjelpemidler under eksamen

I § 3-31 i forskrift til opplæringsloven står det følgende om bruk av hjelpemidler på eksamen:

«Eksamenen kan organiserast med eller utan hjelpemiddel. Utdanningsdirektoratet fastset kva for hjelpemiddel som er tillatne i kvart fag ved sentralt gitt eksamen.

Ved lokalt gitt eksamen etter § 3-30 femte ledd bokstav a, c og d fastset skoleeigaren kva for hjelpemiddel som skal tillatast. Dei tillatne hjelpemidla må ikkje svekkje grunnlaget for å vurdere kompetansen til eleven eller privatisten.

Ved lokalt gitt munnleg eksamen er notata til eleven eller privatisten frå førebuingdelen einaste tillatne hjelpemiddel.» (Kunnskapsdepartementet, 2006)

Her gjelder de samme reglene for alle elever, også elever som bruker ASK. Måten eleven produserer tale på, selv om det er gjennom en datamaskin med programvare, må ikke betraktes som et hjelpemiddel. Noen elever som bruker ASK har likevel, som andre elever, tilleggsvansker som gjør at de kan ha nytte av andre hjelpemidler, og det må behandles på lik måte som for alle andre elever.

Særskilt tilrettelegging av eksamen

I § 3-32 i forskriften til opplæringsloven står det følgende om særskilt tilrettelegging av eksamen:

«Elevar og privatistar med behov for særskild tilrettelegging skal kunne få lagt forholda til rette slik at dei kan få vist kompetansen sin ut frå kompetansemåla i fag i læreplanverket. Tiltaka må vere tilpassa behova til eleven og privatisten så langt råd er.

Tiltaka må ikkje føre til at eleven eller privatisten får fordelar framfor andre som ikkje får tilrettelegging ved eksamen. Tilrettelegginga må heller ikkje vere så omfattande at eleven eller privatisten ikkje blir prøvd i kompetansemåla i fag i læreplanverket. Der det i kompetansemåla er kravd skriftlege, munnlege eller praktiske ferdigheiter, er det ikkje høve til å leggje til rette eksamen slik at desse ferdigheitene ikkje blir prøvde, når slik prøving er fastsett i eksamensforma for faget.

Rektor avgjer etter søknad kva for ordningar som skal nyttast for elevar. Avgjerda til rektor er eit enkeltvedtak som kan påklagast til fylkesmannen. Rektor kan krevje uttale frå ein sakkunnig instans. Særskild tilrettelegging av eksamen krev ikkje vedtak om spesialundervisning.»
(Kunnskapsdepartementet, 2006)

Det finnes et handlingsrom for rektor på skolen om å kunne tilrettelegge eksamen. Det fremgår noe utydelig ut fra lovverk og forskrift akkurat hva dette handlingsrommet er. Utdanningsdirektoratet har utviklet veiledere til skoler som skal gjennomføre eksamen, og der står det noe mer konkret om dette handlingsrommet.

«Noen trenger å få lagt forholdene til rette slik at de kan få vist kompetansen sin. Eksempler kan være: lengre tid, hvilerom, få lest opp oppgaveteksten, få oppgaven på tegnspråk eller punktskrift» (Utdanningsdirektoratet, 2019).

Læreplanverket for Kunnskapsløftet

Læreplanverket består av generell del, prinsipper for opplæringen, læreplaner for fag og fag- og timefordelingen. Dette er forskrifter til opplæringsloven og skal styre innholdet i opplæringen, og er en del av elevene og lærlingenes rettigheter. Samlet gir læreplanverket et bilde av skolens oppdrag og mandat. I denne delen av rapporten vil vi trekke frem enkelte muligheter som kan være aktuelle å se mer på knyttet til elever som har behov for ASK. Det gjelder spesielt fag- og timefordelingen og læreplanene for fag. All opplæring i fag skal være etter læreplanene for Kunnskapsløftet.

Fag- og timefordeling

Timetallet som blir brukt er 60-minutters enheter. Det er fastsatt et *samlet minstetimetall* som elevene har rett til. Skoleeier har plikt til å gi dette timetallet, men står fritt til å tilby flere timer. Skoleeier kan omdisponere inntil 5 prosent av timene i fagene til andre fag. Det innebærer at den nasjonale fag- og timefordelingen for 1.-10.trinn vil være veiledende for inntil 5 prosent av timene.

Elever med tegnspråk som førstespråk har en egen fag- og timefordeling. Det vil være naturlig at vi kan finne løsninger hos den elevgruppen som også vil være nyttige for elever som har behov for ASK. Vi ser for eksempel at sum timetall for denne elevgruppen knyttet til fagene «Norsk for hørselshemmede» og «Norsk tegnspråk» er på nesten 1000 timer mer enn norskfaget er for elever ellers i grunnskolen. I andre fag enn norsk og norsk tegnspråk ha samme timetall som andre elever. Fordelingen av timene mellom norsk for hørselshemmede og norsk tegnspråk blir gjort lokalt, og skal legge til grunn en best mulig samlet måloppnåelse for den enkelte elev. Elevene med tegnspråk som førstespråk skal ha opplæring etter de ordinære læreplanene i alle fag, men har i fagene tegnspråk, norsk, engelsk og musikk rett til opplæring i samsvar med egne læreplaner.

Læreplaner for fag

Læreplanene for fag gir rammer for innholdet i opplæringen i det enkelte fag. De definerer kompetansen eleven skal ha tilegnet seg i faget etter ulike trinn. Oppbyggingen av læreplanen er lik for hvert enkelt fag, og skal ses i sammenheng i opplæringen. Kompetansemålene i hvert fag angir hva elevene skal kunne etter endt opplæring på ulike trinn. Skolen skal gi tilpasset opplæring slik at hver enkelt elev stimuleres til høyest mulig grad av måloppnåelse (Opplæringsloven § 1-3). Dersom en elev åpenbart ikke har utbytte av eller er i stand til å arbeide med mål i en eller flere læreplaner for fag, gjelder de ordinære unntaksreglene i opplæringsloven.

Vurdering

Evaluering og vurdering er to begreper som ikke er helt enkle å skille mellom. De brukes også i litteraturen noen ganger om hverandre. *Evaluering*, som på engelsk kalles «evaluation», oppfattes ofte som et videre begrep enn vurdering. Det dekker alle former for vurdering på både system- og individnivå (Engh, Dobson & Høihilder, 2007). Innen pedagogisk virksomhet på systemnivå kan evaluering eksempelvis brukes for å beskrive hvordan landets skolesystem fungerer, hvordan hver enkelt skole fungerer, og om undervisning og undervisningsmetoder fungerer slik de er tenkt. På individnivå kan for eksempel evaluering brukes om elevers prestasjoner og faglige utvikling.

Vurdering, som på engelsk kalles "assessment", er prosessorientert og setter elevens læring i sentrum (Dobson, Eggen & Smith, 2009). Vurdering, enten den er skole- eller individbasert, innebærer tre delprosesser;

- 1) Innsamling av dokumentasjon
- 2) Tolkning og analyser av dokumentasjonen
- 3) Iverksetting av tiltak basert på analysen

I vårt oppdrag har vi fokus på vurdering som en del av *elevens* læringsprosess.

Underveisvurdering, uansett vurderingsform, kan være god informasjon til skolen om deres tilrettelegging for elever med behov for ASK.

I fortsettelsen blir det fokusert på de tre begrepene vurdering *av* læring, vurdering *for* læring og vurdering *som* læring.

Vurdering av, for og som læring

Når vi skal belyse begrepene vurdering av, for og som læring vil vi ta utgangspunkt i summativ og formativ vurdering.

Summativ og formativ vurdering

Vurderingsbegrepet har tradisjonelt sett vært inndelt i *summativ* og *formativ* vurdering (Dobson et al., 2009). *Summativ vurdering* kan både forstås som en sluttvurdering om hvor langt eleven har oppnådd fag- og kompetansemål i læreplanen og som et gjennomsnitt av karakterene eller resultatene eleven har fått på prøver gjennom en periode eller ved slutten av et semester (Engh et al., 2007). Den summative vurderingen peker bakover og gis i hovedsak uten hensyn til elevens læringsprosess, forutsetninger, undervisning eller andre rammebetingelser. Den skal være et mål på hvor mye læring som har skjedd i en gitt periode. Eksempel på summativ vurdering er eksamen. Den summative vurderingen kobles gjerne opp mot begrepet *vurdering av læring*.

Formativ vurdering kan forstås som en prosessvurdering som har til hensikt å hjelpe eleven til å få innsikt i sin egen måte å løse oppgaver på og som hjelp for eleven til å utvikle bevissthet omkring egne læringsstrategier (Engh et al., 2007). Den formative vurderingen peker framover og knyttes opp mot begrepet *vurdering for læring*. Eleven skal til enhver tid ha kjennskap til hvor langt han eller hun har kommet i forhold til læringsmålene og hva som gjenstår med hensyn til måloppnåelse. Den formative vurderingen, eller vurdering for læring, innebærer en aktiv lærer som gir eleven råd om hvordan han eller hun kan nå målene. De formative vurderingsprosessene innebærer som oftest at læreren gir eleven personlige tilbakemeldinger og at de sammen diskuterer tiltak som må til for å nå nye læringsmål og mestre nye utfordringer (Dobson et al., 2009). Gjennom en formativ vurderingsprosess er pedagogens evne til å oppdage hva eleven vet, forstår eller kan gjøre sentral: *The typical claim is that formative assessment is about discovering what the learner knows, understands or can do* (Hattie, 2003, s. 2).

Summativ og formativ vurdering presenteres ofte som motsatte begreper og vi kan se en tendens til at formativ vurdering prioriteres framfor summativ vurdering (Hattie, 2003). Ved en slik prioritering risikerer man i hovedsak å vurdere eleven ut fra

subjektive hensyn. Hattie (2003) stiller spørsmål omkring undervisningens og læringens kvalitet under slike forhold og uttrykker det slik: *Summative evaluations can be powerful in education and Formative evaluations can be ineffectual in education (and vice versa)* (Hattie, 2003, s. 7).

I følge Hattie (2003) har vi behov for både summativ og formativ vurdering og evaluering; det handler ikke om enten eller. Når vurdering handler om informasjon gjennom tilbakemeldinger og ikke om testresultater, selv om tester kan være dokumentert informasjon for tilbakemelding, kan vi si at *vurdering er tilbakemeldingsinformasjon*. Hvis vi tenker oss at vurdering er det samme som informasjon som gis gjennom tilbakemeldinger, så blir det avgjørende å besvare tre sentrale spørsmål;

The three feedback questions (Hattie, 2003, s. 2).:

- 1) *Where am I going?*
- 2) *How am I going?*
- 3) *And Where to next?"*

De to første spørsmålene handler om oppgaver i avstanden mellom hva som er forstått eller lært og det som er ment å forstås eller læres; altså rommet mellom status og fremtidige mål. Når vurdering betraktes som tilbakemelding kan den gi ulike effekter som forsterket belastning, motivasjon eller engasjement for å minske avstanden mellom status og målet. Vurderingen kan medføre endringer i strategier og vil fortelle eleven hva som er rett og galt og hvilken kunnskap de har behov for videre i egen læringsprosess. Det tredje spørsmålet handler om at vurderingen kan gi eleven konstruktive råd om veien videre mot nye mål (Hattie, 2003). Det er betydningsfullt at læreren klarer å se momenter innenfor de tre tilbakemeldings-spørsmålene i sammenheng. Den gode læreren evner å stille de rette spørsmålene til rett tid, forutser vanskeligheter som kan oppstå og besitter et repertoar av mulige tiltak som kan hjelpe eleven til hvordan han eller hun kan ta det neste steg for videre utvikling. Hattie uttrykker det slik: *Thus, teachers and students need to devise assessments and seek information about the task, about the processes or strategies*

to understand the tasks, about the regulation, engagement and confidence to become more committed and learn, and/or about the discrepancy between current status and the goal (Hattie, 2003, s. 3). Det er framovermeldingene elevene får som viser seg å ha mest relevans for fremtidige mestringsoppgaver (Dobson et al., 2009).

I den internasjonale debatten snakker man også om *vurdering som læring* i tillegg til vurdering *av* læring og vurdering *for* læring (Dobson et al., 2009). I vurdering som læring fokuseres det på utvikling av elevens kompetanse med hensyn til å kunne vurdere egen og medelevers læring. Vi kan trekke paralleller mellom begrepet vurdering som læring og de norske begrepene *elevmedvirkning* og *hverandrevurdering*. De to sistnevnte begrepene inngår i hvordan vi tradisjonelt sett forstår vurdering for læring i Norge. Vurdering *som* læring kan også innebære at elevene skal få bredere forståelse av læring gjennom å lage egne prøver eller oppgaver i lærestoffet de skal mestre.

Som nevnt er hensikten med vurdering for læring å knytte læring og vurdering nærmere hverandre. Vurdering kan både virke tilbake på læring og på fremtidig læring; det er dette man omtaler som «the backwash effect». Den måten eleven oppfatter og bearbeider vurdering på, henger nøye sammen med elevens motivasjon for læring. Det betyr at læreren har en sentral oppgave når det gjelder å gi eleven nødvendig støtte, samt ha fokus på mål som har betydning for elevens læringsutbytte (Dobson et al., 2009).

Vurderingspraksis krever erfaring og innsikt i tre forhold; vurderingsprinsipper, kultur for læring og dokumentasjon for vurdering. Dette kan illustreres med følgende tankemodell:

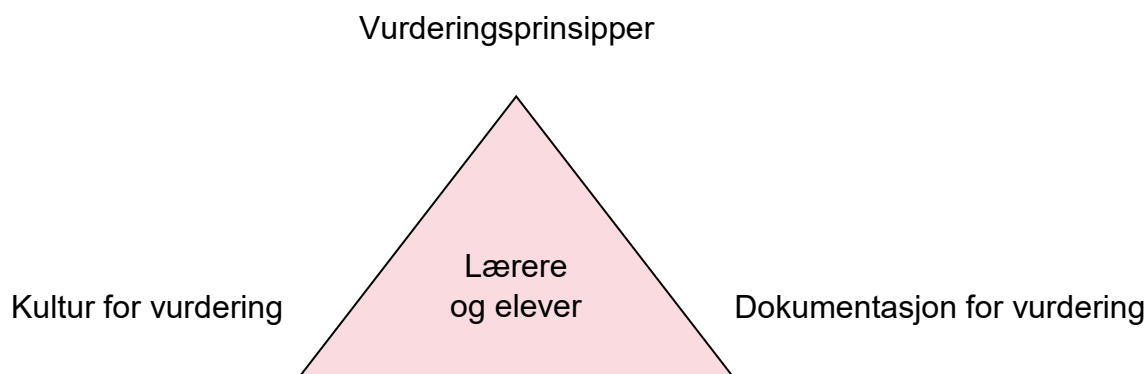

Fig. 2 Vurderingspraksis (Engh et al., 2007, s. 14)

Engh, Dobson og Høihilder (2007) viser til at undersøkelser konkluderer ofte med at det er mulig å øke elevenes læringsutbytte hvis man forbedrer elevvurderingen. For å kunne implementere en bedre kultur for vurdering, så er det helt nødvendig å inkludere elevene i vurderingsarbeidet. Individuell vurdering står sentralt i dagens skole, men for å imøtekomme arbeidslivets krav til teamarbeid, så vil det være naturlig at man i tillegg knytter vurdering og læring sterkere til gruppe- og prosjektarbeid (Engh et al., 2007). Mitchell (2008) argumenterer for at «feedback» er en av de mest effektfulle læringsstrategier knyttet til inkludering og spesialundervisning.

Underveisvurdering

Underveisvurdering innbefatter all vurdering av, for og som elevens læringsprosess. Den daglige dialogen mellom lærer og elev, nasjonale prøver, obligatoriske prøver og andre tester og prøver er eksempler på hva som kan inngå i en underveisvurdering.

Nasjonale prøver

Stortinget vedtok innføring av nasjonale prøver fra og med skoleåret 2003/2004.

«Det gjennomføres nasjonale prøver for vurdering av det helhetlige læringsutbyttet med vekt på kunnskaper, ferdigheter og holdninger» (Kunnskapsdepartementet, 2003).

I Forskrift til opplæringsloven § 2-4 står bl.a.

«Elevar skal delta i prøver, utvalsprøver og andre undersøkingar fastsette av departementet. Skoleeigaren skal sørge for at dette blir gjennomført. For elevar som får spesialundervisning etter kapittel 5 i opplæringslova, og når det dessutan er klart at prøvene ikkje vil ha mykje å seie for opplæringa til eleven, kan skolen gjere vedtak om å frita eleven frå å delta i prøvene. Det same gjeld elevar som har enkeltvedtak om særskild språkopplæring etter opplæringslova § 2-8 eller § 3-12, og elevar ved internasjonale eller utanlandske skolar som mottar opplæring etter læreplanen i grunnleggjande norsk for språklege minoritetar eller annan jamgod plan. Eleven sjølv eller foreldra kan likevel bestemme at eleven skal ta prøvene.

Departementet fastsett nærmare retningslinjer for gjennomføringa av prøvene».

Nasjonale prøver i grunnskolen har som formål å gi informasjon om elevenes ferdigheter i lesing, regning og engelsk. De nasjonale prøvene blir gjennomført høsten på 5. 8. og 9. trinn. Tidsbruk er ca. 90 min. for å løse en prøve i lesing og regning, og inntil 60 min. løse en prøve i engelsk. Prøvene er elektroniske og består av ulike tekster, bilder og oppgaver med spørsmål. Åpne spørsmål skal elevene svare med å bruke egne ord eller med tall, mens på flervalgsoppgaver skal elevene velge ett av flere svaralternativer. Det er mulig å ta prøvene i samisk, tegnspråk (regning) og punktskrift (regning og lesing). Resultatene fra de nasjonale prøvene skal gi et bilde av de ferdighetene og den kompetansen eleven har, og må derfor ses i sammenheng med annen relevant informasjon om eleven, skolen og/eller kommunen. Hovedregelen er at alle elever skal delta på nasjonale prøver.

Fritak fra nasjonale prøver

Elever som får spesialundervisning etter kapittel 5 i opplæringsloven eller har enkeltvedtak om særskilt språkopplæring etter opplæringsloven § 2-8 eller § 3-12, kan få fritak fra å delta på de nasjonale prøvene. Det er rektor som avgjør om en elev skal få fritak. Vurdering om fritak skal gjøres i samråd med elevens lærer. Fritak fra en nasjonal prøve er et enkeltvedtak med tre ukers klagerett. For å sikre en forsvarlig

prosess, er det viktig å samarbeide med foreldrene underveis. Fritaket skal kun innvilges dersom resultatene ikke vil ha betydning for elevens videre opplæring.

Elever som er fritatt fra nasjonale prøver kan gjennomføre deler av eller hele prøven på papir sammen med en lærer. Dette kan gi elev og lærer verdifull informasjon om ferdighetene til eleven sett i forhold til en gruppe. Det er viktig at skolen på forhånd vurderer om dette vil være til nytte eller ikke for eleven.

Tilrettelegging under gjennomføring for enkeltelever

Enkelte elever som ikke har rett til fritak kan likevel ha behov for noe tilrettelegging under gjennomføring. Det er rektor i samråd med lærer, som kjenner elevens forutsetninger, som kan vurdere hvilken tilrettelegging en elev trenger for å gjennomføre prøven. Rektor kan i særskilte tilfeller også vurdere utvidet tid i inntil 30 minutter som et tilretteleggingstiltak for enkeltelever. Dersom rektor er i tvil om hvordan best tilrettelegge, kan det drøftes med skoleeier eller Fylkesmannen.

Andre obligatoriske prøver

Kartleggingsprøver

Kartleggingsprøver skal hjelpe den enkelte skole og enkelte lærere med å finne elever som trenger ekstra hjelp i løpet av de første skoleårene. Det finnes både frivillige og obligatoriske kartleggingsprøver i lesing, regning, engelsk og i digitale ferdigheter for elever fra 1. til 4. trinn. For eksempel kan en lærer gjennomføre frivillige prøver i regning på 1. og 3. trinn og engelsk i 3. trinn. Disse prøvene er til ren vurdering av ferdigheter. Obligatoriske prøver skal måle om elevene har tilegnet seg ferdigheter i lesing på 1., 2., og 3. trinn, samt regning for 2. trinn. De obligatoriske prøvene skal gjennomføres av alle elever. I tillegg er det noen skoler som bestemmer at de frivillige prøvene også skal være obligatoriske, og da gjelder disse for alle elevene på det aktuelle trinnet.

Kartleggingsprøvene finnes i punktskriftversjon på papir i lesing og regning, og det finnes instruksjonsvideo for elever som bruker tegnspråk. Disse finnes hos Statped.

Fritak

Kartleggingsprøvene i lesing og regning som er obligatoriske kan søkes fritak for. Avgjørelse om fritak fra kartleggingsprøver er et enkeltvedtak etter forvaltningsloven. Rektor kan vurderer fritak for elever som har rett til spesialundervisning og elever med rett til særskilt språkopplæring for språklige minoriteter.

Tilrettelegging

Enkelte elver kan ha behov for spesiell tilrettelegging i forhold til gjennomføring av en kartleggingsprøve. Skolen skal tilby slik tilrettelegging. Skolen må legge behovet til den enkelte eleven til grunn for spesielle ordninger. Tilrettelegging kan for eksempel være gjennomføring i en liten gruppe, alene eller med flere pauser. Det er viktig at tilretteleggingen ikke har en form eller omfang som påvirker resultatet og gjør den mindre reell.

Andre prøver

I skolen gjennomføres det en del utvalgte prøver og tester. Disse er frivillige og det er lærer som avgjør behov og omfang. Prøvene kan brukes som en del av undervisvurderingen og i noen tilfeller som hjelp til sluttvurderingen.

Utfordringer for elevgruppen

I oppdraget er Staped bedt om å innhente kunnskap om og redegjøre for utfordringer og problemområder knyttet til prøve- og vurderingstilpasning for elever med behov for ASK. Vi har hovedfokus på elever med behov for ASK og som har språklige og kognitive forutsetninger for å gjennomføre obligatoriske prøver og eksamener; forutsatt at disse imøtekommer elevens behov for tilrettelegging. Elevene har ofte et varig behov for ASK, med de utfordringer det gir i kommunikasjon og samhandling.

De fleste barn med de omfattende tale- og bevegelsesvanskene vi snakker om er ikke i stand til, eller har svært begrenset mulighet til å håndtere gjenstander. De er som regel ute av stand til å handle direkte i den fysiske verden; å utføre de bevegelsene som er nødvendige for å nå et mål. Språk er deres sterkeste ferdighet, og de handler i verden gjennom språk (Stadskleiv et al., 2014). Språk gir denne elevgruppens tilgang til verden, og har stor betydning for barn med behov for ASK.

Statped antar at en del av problematikken som oppstår med tanke på tilrettelegging, er knyttet til manglende forståelse av eleven. Derfor velger vi først å synliggjøre noen av utfordringene som gruppen av elever i uttrykksmiddelgruppen har, fra et kommunikativt, språklig og motorisk perspektiv. Vi beskriver også eksekutive utfordringer. Hver enkel utfordring er krevende alene, og det totale utfordringsbildet gir elevene en potensielt svært krevende hverdag.

Utfordringer knyttet til talespråk og kommunikasjon

Å uttrykke seg ved hjelp av hjulpet kommunikasjon er svært forskjellig fra å kommunisere ved hjelp av talespråk. En ASK-bruker som kommuniserer ved hjelp av grafiske symbol, må planlegge hva han skal si, finne ut hvordan han vil si det, finne riktige symboler og navigere seg mest mulig effektivt frem i kommunikasjonsmiddelet sitt (Tetzchner et al., 2012). For de som snakker ved hjelp av skriftspråk, vil det være noen færre prosesser og noe mindre krevende. Ifølge von Tetzchner et al., 2012 vil det gjennomsnittlig ta 1 minutt for å navngi et kjent objekt ved hjelp av grafiske symbol. For en som kan bruke talespråket sitt vil det ta 1 sekund. I den store internasjonale BAC-studien (Von Tetzchner et al., 2018) belyses store variasjoner i bruk av tid på ulike oppgaver. Det varierer fra 3 til flere hundre ganger mer tid på ulike oppgaver for en som kommuniserer ved hjelp av ASK kontra en som har talespråk.

Å kommunisere ved hjelp av ASK er krevende for ASK-brukeren, men det er også krevende for kommunikasjonspartner. Dynamikken mellom partene blir annerledes

enn det vanligvis er i en samtale der begge parter har talespråk (Blackstone, 1999). Det tar for eksempel lenger tid, og det krever både forståelse og tålmodighet fra begge parter side.

Batorowicz, Stadskleiv, Renner, Sandberg og Von Tetzchner (2018) viser i sin undersøkelse at barn og unge med behov for ASK i uttrykksmiddelgruppen ofte har gode dagligdagse kommunikasjonsferdigheter, det er lett for dem å kommunisere om det som er godt kjent og som de er interessert i. Når tematikken blir ukjent eller krever bredere kommunikasjonsferdigheter blir det vanskeligere. Erfaring og opplæring er her viktige stikkord. Det er vist at skoler og pedagoger har betydning for alle barns utvikling av språk, men betydningen er enda større for elever med behov for ASK (Von Tetzchner, 2018).

Motoriske utfordringer

Elevgruppen består i stor grad av barn og unge med omfattende motoriske vansker, mange med diagnosen cerebral parese. Motorikken er preget av *dyskinesi*, ufrivillige bevegelser og store variasjoner i muskelspenning, og *spastisitet* som gir unormal høy spenning i muskulaturen og gjør at musklene blir stramme og harde. De motoriske vanskene fører til svært avgrensede muligheter til å kontrollere bevegelser av øyner, hode, armer og ben. Elevene er i ulik grad affisert av denne typen motoriske vansker. Stadskleiv (2018) påpeker at store motoriske vansker ikke sier noe om barnas kognitive ferdigheter.

De motoriske vanskene vil i ulik grad påvirke elevenes muligheter for deltagelse og selvstendighet. Å ha en kropp med ufrivillige bevegelse som pågår gjennom hele dagen er fysisk slitsomt: kroppen «går og går». Elevene har behov for mye motorisk oppfølging og stillingsendringer gjennom dagen. De motoriske vanskene fører til økt trøttbarhet, lav utholdenhet og en del har mye smerter. Flere av elevene vil i stor grad også ha fatigue.

Stress øker spastisitet og ufrivillige bevegelser (Sinno, Charafeddine & Mikati, 2012), og det er derfor viktig å finne gode måter å skape trygghet i krevende situasjoner som en prøve eller på eksamen. De ufrivillige bevegelsene gir øyemotoriske utfordringer, og for enkelte av elevene vil øyestyring av data være en umulig eller svært krevende oppgave. For andre er øyestyring deres inngang til dataverdenen.

Eksekutive utfordringer

Eksekutive funksjoner involverer bevisst kontroll av handling og tanke, og er nødvendig for all målrettet aktivitet. Det involverer flere kognitive ferdigheter som planlegging av oppgaver, arbeidsminne, skifte mellom oppgaver og å overstyre impulsive handlinger (Stadskleiv et al., 2014).

I «normalutviklingen» av eksekutive funksjoner ser man at «privat tale», det å snakke høyt med seg selv, er viktig for gjennomføring av vanskelige oppgaver. Etter hvert går denne private talen over til å bli ens «indre stemme» som er viktig for tankeprosessene våre. Eksekutive funksjoner henger sammen med gjennomføring av dagligdagse oppgaver, sosial fungering og akademiske ferdigheter.

Kristine Stadskleiv har i sin doktorgradsavhandling (Stadskleiv, 2017) belyst funksjonen eksekutive funksjoner for barn i uttrykksmiddelgruppen. Denne gruppen barn klarte å løse oppgaver som krever eksekutive funksjoner. I forhold til sammenligningsgruppen klarte «vår» elevgruppe færre oppgaver, de brukte lenger tid på oppgavene og de varierte mer i prestasjon. Stadskleiv presiserer at oppgaver som belaster eksekutive funksjoner er mer krevende for elever med store motoriske vansker og behov for ASK (uttrykksmiddelgruppen) enn for barna med talespråk som var i sammenligningsgruppen.

Utfordringer og problemområder fra praksis

Utfordringer og problemområder fra praksis handler i dette kunnskapsgrunnlaget om hva som skjer når elevgruppen med behov for ASK møter skolehverdagen, med de krav og forventninger de skal møte der. For å belyse dette var denne problemstillingen utgangspunktet: *«Hvilke utfordringer og problemområder finnes rundt vurderingspraksis for elever med behov for ASK?»* I det følgende presenterer vi informasjonen vi fikk frem i intervjuene, og drøfter det opp mot relevant teori og lovverk som er presentert tidligere i rapporten. Tema blir belyst under samme overskrifter som i intervjuene.

Betydningen av vurdering og eksamen for eleven

Hvilken betydning vil studiekompetanse og vitnemål ha for elever med behov for ASK? Hva tenker foreldre, pedagoger og foresatte om dette? Vi har samlet svarene under overskriftene *«Betydning her og nå»* og *«Betydning for fremtiden»*.

Betydning her og nå

«Jeg følte meg annerledes fordi jeg ikke kunne ta eksamen.»

Vi fikk ulike reaksjoner fra elevene på spørsmål som handlet om hvilken betydning det har for dem å vise hva de kan. Flere av dem har erfaringer med å oppleve å være annerledes og undervurdert. Denne eleven har erfaring både fra spesialskole og nærscole:

«Pappaen og mammaen min trodde jeg var smart, men ikke veldig smart som vanlige ungdommer som kan gå og snakke med munnen.»

Å få vise det man har lært, gjennom eksamen eller på andre måter, har gitt elevene selvtillit, og ifølge dem selv, gjort noe med oppfattelsen av dem, både fra eget ståsted og hvordan andre ser på dem. Når vi spurte en av dem hva det har betydd var svaret:

«Jeg sa «oh my god, tusen takk». Etter å få vite det, svart på hvitt at jeg er smart.»

Foreldregruppen var samstemte i at det er viktig for barna deres å vise kompetanse gjennom vurdering og eksamen, på lik linje med andre elever. I denne sammenhengen var fokus likevel at alle skal få anledning til å vise hva de kan. Begreper som «svært viktig» og «selvfølgelig» gikk igjen med tanke på betydningen dette har for elever som bruker ASK:

«Det aller viktigste må jo være at ethvert menneske får muligheten til å uttrykke både egen kompetanse, kunnskap og meninger, og det går jo direkte på medvirkning.»

Pedagogene var opptatt av elevens selvoppfattelse, når det kommer til betydningen av å få vise det man kan. De uttrykte at for eleven i selve situasjonen, handler det om å være lik som de andre, men også det å faktisk få vise hva man kan, og få tilbakemeldinger på dette. De pekte også på at det nok vil være variasjoner, men at de fleste vil være opptatt av dette i noe grad.

I intervjuet med forvaltningsgruppen fikk vi konkrete eksempler på hvor viktig eksamen og vitnemål er. Vi fikk beskrivelse fra en skoles erfaringer med en elev som de prøvde å «få gjennom systemet», men mislyktes. En representant fra skoleledelsen sier dette om hvorfor det er viktig å få det til:

«Å komme videre. For alle elever som ikke fullfører og består videregående opplæring er jo det kjempetøft og da vanskelig å komme seg videre. Det er mange låste dører.»

Det betyr at alle nivåene vi har intervjuet var opptatt av at det er viktig for elever som bruker ASK, å få vurdering av sin kunnskap og sine ferdigheter. De må få anledning til å vise hva de kan, gjennom vurdering og prøver i skolen, på lik linje med andre elever. I denne sammenhengen handler det om en gruppe elever som langt på vei ikke har fått anledning til å vise hva de kan, og ikke har fått tilbakemeldinger på det de har levert og prestert. Dette gjør at elever som bruker ASK skiller seg unødvendig ut fra resten av elevmassen.

Betydning for fremtiden

«Det har jo gitt meg et normalt liv, og en mening med livet. Blir uvel når jeg hører ordet institusjon, for jeg er alt for oppegående til å steke brente vafler hver eneste dag. Jeg føler meg jo ikke som en person i rullestol. Jeg er helt normal i hodet.»

Elevene har i varierende grad tanker om fremtiden og hva de skal gjøre. Noen drømmer om å hjelpe andre som bruker ASK, bare de kommer videre i utdanningen. Ingen av elevene har i sine skoleløp fått veiledning rundt fremtid og arbeid, og det er ingen, slik vi forstod det, som har hatt faget «Utdanningsvalg». Foreldrene fremhevet betydningen av det å kunne fullføre et skoleløp, få et vitnemål og oppnå en kompetanse, for å kunne «komme videre». Flere av foreldrene løftet frem at barnet deres «bare har hodet» å jobbe med, derfor er det langt på vei en akademisk karrierevei som er aktuell. Da er det avgjørende at de kan fullføre et skoleløp som ender opp i en studiekompetanse som åpner disse mulighetene. Flere av foreldrene hadde snakket med barna sine om dette, og en sa dette:

«Et hvert menneske skal få muligheten til å uttrykke både egen kompetanse, kunnskap og meninger, og det går direkte på medvirkning. Det handler om å muligheten i til å ta valg i voksenlivet.»

En i pedagoggruppen uttrykte at det er «kjempeviktig» å få muligheten til å komme seg i arbeid, og at livskvaliteten bedres gjennom det. Som i de andre intervjuene er forvaltningsgruppen opptatt av det å få en kompetanse som gir muligheter for å komme videre, det som løftes frem som det som er mest avgjørende når det gjelder betydningen for eleven, for fremtiden. I dette utsagnet trekker representanten også linker bakover i opplæringen, og peker på viktigheten av planlegging av undervisningen *for fremtiden*.

*«Og betydningen av studiekompetanse eller vitnemål ... Da vil jeg bare si at jeg var innom denne eleven i går jeg har jo blitt veldig godt kjent ... Og eleven sitter nå på en institusjon. H*n kom ikke inn på folkehøyskole fordi det krevde for mye tilrettelegging der, og får ikke studere videre. (...) . Jeg tenker at om ti år kommer vi til å se tilbake og tenke «Hva var det vi gjorde? Lot vi dette skje?»»*

Det var stor variasjon i om elevene vi intervjuet klarte å sette ord på hvorfor det var viktig for dem å få anledning til å vise hva de kan. Variasjon i alder, og i modenhet, kan ha noe med dette å gjøre. En av ungdommene vi intervjuet er nå i tilrettelagt arbeid, så dette når vi spurte hva h*n gjør der h*n jobber: *«Egentlig ingenting»*. Ungdommen uttrykte at h*n var fornøyd med det.

I prosjektgruppen ble vi etter det intervjuet opptatt av at det er viktig at vitnemål og eksamen må bidra til å få elevene med behov for ASK videre i studier, og ut i et meningsfylt arbeid, der de får bidra. Vitnemål og eksamen må få betydning for fremtiden, og tanken på hva eleven skal gjøre som voksen må løftes. Det er viktig at alle som arbeider med mennesker har med seg dette aspektet, at det handler om menneskers liv og skjebne. Å kunne fullføre et utdanningsløp er avgjørende for mulighetene for å komme videre, for å kunne ha et verdig liv etter endt skole. Dette har ikke hovedfokus i undersøkelsen, men er viktig å ha med videre.

System og forvaltning – om lover og rettigheter, systemets muligheter for tilrettelegging

Hvilke tolkninger av regelverk er det erfaringer fra i intervjugruppen? Opplevs det fleksibilitet og muligheter innenfor det gjeldende regelverk? Kan erfaringene i gruppen vise muligheter for tilrettelegging og gjennomføring som vil komme andre til nytte?

Lovverk som regulerer eksamen

«Ja selvfølgelig jeg skal bli prøvd på det samme, noe annet er diskriminerende.»

Elevene var i ulik grad opptatt av lovverk. De fleste var opptatt av at de skulle ha samme rettigheter som andre elever, og bli målt på de samme målene, jamfør uttalelsen over. Elevene vi intervjuet hadde ikke inngående kjennskap til gjeldende regelverk. Felles var at det var utfordringer rundt den praktiske gjennomføringen av eksamen som ble holdt frem som problematisk. De var klar over at deres

forutsetninger gjør at det er behov for en stor grad av tilrettelegging. Tid ble holdt frem som en spesielt viktig faktor.

Generelt var foreldre mer opptatt av lovverk som gir rett til ASK i skolen, enn rettigheter knyttet til gjennomføring av eksamen. De fleste foreldrene vi intervjuet var opptatt av at deres barn også skulle få mulighet til å gjennomføre eksamen, men likevel tilrettelagt ut ifra hva de har forutsetninger for å kunne delta på. I eksempelet under peker en mor på hovedutfordringen, fra hennes synspunkt:

«(...) det er jo ikke eleven sin kompetanse som kan være utfordringen, det er jo systemet rundt, hvordan man tilrettelegger.»

I denne sammenhengen viste hun både til skolens organisering, og de begrensningene som ligger i regelverket knyttet til skolens handlingsrom rundt gjennomføringen av eksamen.

På forvaltningsnivå var det mange meninger om lovverket og de mulighetene og begrensningene som befinner seg der, knyttet til den aktuelle problematikken. De som har prøvd å legge til rette opplever at de møter veggen i systemet. En representant sier dette:

«Men sånn som regelverket er nå, klarer man å tilrettelegge mye innenfor vanlig undervisning, men det stopper når det er den formelle vurderingen.»

Det blir også sagt at det er et «paradoks» at det er større muligheter for å legge til rette for eksamen på universitetet enn det er på videregående skole. Og som det da blir sagt:

«.....hvis han ikke får nok karakterer fra oss, da kommer han jo ikke inn.»

Forvaltningsgruppen pekte også på at gjeldende lovverk ikke gir skolene det handlingsrommet de trenger for å kunne gjennomføre eksamen på en måte som ville gjøre at elevene fikk vist det de kan. Da blir man, ble det sagt, avhengig av å tenke alternative veier for at elevene skal få gjennomføre eksamen. Betydningen av å tenke dispensasjon i en eksamenssituasjon blir fremhevet. Flere representanter delte

erfaringer fra hvordan de har utnyttet handlingsrommet som lovverket gir rektor, og flere hadde lagt til rette for elever med noe utvidet tid, men hadde ikke erfart at dette var *nok* for at elevene kunne prestere.

De rammene som ligger i forskrift til opplæringsloven, som er knyttet til muntlig eksamen, er klare. Det gjelder både rammer for tid, og for selve gjennomføringen. Det er viktig at disse er tydelige. Men, som både elevene selv, foreldrene og representantene fra forvaltningen trekker frem, disse gir ikke rom for at elever som trenger det en kan kalle *en større grad av tilrettelegging*, skal kunne gjennomføre. Muntlig eksamen kan brukes som et eksempel: Når rammene for selve eksamineringen for muntlig eksamen er satt til 30 minutter jmf. § 3-29 i forskrift til opplæringsloven (Kunnskapsdepartementet, 2006), så vil det være nær sagt umulig for en ASK-bruker som kommuniserer med øynene, å kunne få sagt nok til å kunne få vist kompetansen sin, innenfor denne rammen. Da er man avhengig av en dispensasjon fra eksamen. Når det gjelder skriftlig eksamen, er utfordringene liknende. I den sammenhengen handler det også om tidsbegrensningen i lovverket som den faktoren som gjør det vanskelig, av og til umulig, å gjennomføre eksamen, for en elev som bruker ASK.

Lovverk som regulerer vurdering

Intervjuer: «Hvem har bestemt at du ikke skal ha prøver?»

Elev: «Egentlig pappa.»

Intervjuer: «Hva tenker du om det?»

Elev: «Det var deilig.»

Felles for de aller fleste vi intervjuet, var at det var viktig for dem å få lov til å vise hva de kan, sånn som andre elever får anledning til. Eleven i uttalelsen over opplevde det som «deilig» å få lov til å slippe prøver. Eleven fortalte også at dette var en beslutning tatt av far. Bakgrunnen for dette var at eleven ble spastisk av å være stresset, og da igjen veldig sliten. På spørsmål om annen vurdering enn eksamen,

hadde elevene vi intervjuet i varierende grad erfaring. Ingen av elevene hadde gjennomført nasjonale prøver, og flere kjente ikke til hva «Nasjonale prøver» var i det hele tatt. Alle elevene fortalte om situasjoner hvor de hadde fått tilbakemeldinger på skolearbeid (presentasjoner, skriftlige innleveringer, etc.), men de hadde i mindre grad gjennomført obligatoriske kartleggingsprøver.

Pedagogene trakk frem hvordan vurdering av elever som bruker ASK ikke nødvendigvis trenger å skille seg ut fra vurdering av alle andre elever. Her oppleves lovverket som tydelig. Når det kommer til obligatoriske prøver som nasjonale prøver og kartleggingsprøver, er det derimot en del utfordringer. Dette ble hevdet handler om blant annet praktisk gjennomføring, og de føringene som er lagt for spesielt nasjonale prøver, som i mange tilfeller vil gjøre det umulig for elever som bruker ASK, å gjennomføre disse innenfor de rammene som er gitt. Fra intervjuet med forvaltningsnivået kom det frem at gjennomføring av nasjonale prøver er strengt med tanke på tidsbruk, og at det ikke er lov med praktisk assistanse i gjennomføringen. Teknisk er det mulig å lage prøver, men det går ikke å lage prøver pr i dag som er godt egnet for elever med behov for ASK. Da må måten prøvene er bygget opp over mange år endres, og den tekniske plattformen må bli byttet ut. Fagpersonen understreker at prøven da ikke lenger vil være nasjonal, fordi man ikke får ut statistikken som dagens nasjonale prøver henter ut. Som representantene for både pedagoger og forvaltning også trakk frem, så er det per i dag ikke mulig å gjennomføre nasjonale prøver for denne elevgruppen, på grunn av manglende muligheter for tilrettelegging. I samtale med representanter fra Utdanningsdirektoratet som arbeider med nasjonale prøver (utenom intervjuene), kom det frem at det blant annet er selve prøvegjennomførings-systemet som begrenser mulighetene for tilrettelegging. Det ligger også noen føringer i retningslinjene for gjennomføring av nasjonale prøver, deriblant tid (Utdanningsdirektoratet, 2018). For å kunne muliggjøre gjennomføring for denne gruppen elever, så bekreftes det fra Udir (i møte utenom intervjuene) at det er nødvendig med både tekniske justeringer, og endringer i føringene for administrasjon og gjennomføring.

Elever har rett til vurdering jamfør § 3-1 i forskrift til opplæringsloven (Kunnskapsdepartementet, 2006). Dette handler om vurdering av læring og vurdering for læring, og derfor ikke bare formelle prøver og testing. I utsagnet øverst fortalte eleven vi intervjuet at det var far som hadde bestemt at eleven ikke skulle ha prøver. Argumentasjonen handlet om økt stress og derfor spastisitet gjennom prøvesituasjonen. Hvis man skal problematisere denne situasjonen i lys av opplæringsloven og tilhørende forskrifter, kan man si at eleven muligens gjennom en slik type beslutning, har blitt fratatt noen av rettighetene sine som elev i skolen i dag. En kan tenke seg at eleven har blitt vurdert og fått tilbakemeldinger på andre måter, som totalt sett gjør at eleven får vurdering av og for læring, for å kunne komme videre i læringsprosessen. Men om dette er en beslutning som er gjort, i beste hensikt, uten å ta i betraktning mulige konsekvenser, og uten å sikre at eleven får vurdering på andre måter, kan det ha vært noe som har gjort læringsmulighetene til eleven mindre. Hattie (2003) presiserer viktigheten av vurdering for å komme videre i egen læringsprosess, og det må løftes frem at dette gjelder *alle* elever. Om ikke prøver og tester er mulige å tilrettelegge slik at de ikke medfører unødvendig stress og belastning, må en finne andre måter å måle elevens læringsutbytte på. Når det gjelder tilbakemeldinger gjennom for eksempel utviklingssamtale med lærer, er det ingenting som tilsier at dette ikke skal være mulig å gjennomføre for elever som bruker ASK, men man trenger muligens mer tid og anledning til forberedelse, enn for elever med talespråk.

Forvaltning av lovverk

«Vi har diskutert det litt på skolen hos oss også, og fant ut at vi opplever regelverket i dag som med mer begrensninger enn muligheter for å få dem igjennom.»

Naturlig nok fikk vi mest meninger og informasjon om dette temaet fra forvaltningsgruppen. Utsagnet over var et typisk eksempel fra det intervjuet. I et av elevintervjuene fortalte vi om en annen elev som bruker ASK, og som ikke fikk

fullføre eksamen pga. tidsbegrensing, og spurte om hva h*n mente om det, og svaret vi fikk var tydelig:

«Det mener jeg strider mot opplæringsloven. Det er ulovlig. Det står i opplæringsloven at skolen og sensor har plikt til å tilrettelegge det som er rimelig og mulig. Den sensoren har ikke lest opplæringsloven. Det er fakta, ikke en påstand. Ble forbanna nå.»

De fleste informantene trekker frem at det som er det største hinderet for å kunne etterleve gjeldende lovverk, og for å kunne nytte handlingsrommet i lovverket for å tilrettelegge, er manglende kompetanse i alle ledd. I gruppa som bestod av representanter fra forvaltning, pekte de også på behovet for informasjon om hvordan en på dette nivået kan utnytte handlingsrommet. Det kom også frem at de fleste ikke trodde det var mulig med gjennomføring av eksamen innenfor rammene av dagens lovverk. I følgende uttalelse pekes det også på nødvendigheten av et lovverk som gir tydelige føringer for praksis:

«Sånn at vi må åpne for mulighetene, men også at det ikke må være ... så store tolkninger av regelverket. Det må være ganske klart også, så det ikke blir sånn at hver skole sitter og må tolke hva det betyr for oss, men at det ligger gode føringer.»

Forvaltning av lovverk kompetanse

Flere av representantene fra forvaltningsnivået trakk frem manglende kompetanse som en av de største utfordringene knyttet til eksamen og vurdering for elever som bruker ASK. Det handlet både om lite kompetanse på feltet ASK, men også for lite kompetanse på lovverket, og de mulighetene og begrensningene som finnes der. Et tydelig lovverk ble etterspurt. Dersom en skal forholde seg til lovverket slik det står i dag, er det nødvendig å heve kompetansen hos de som står ansvarlige, for at man lettere både skal kunne utnytte handlingsrom, og etterfølge lovverket. Skoler opplever å bli stående alene med denne typen utfordringer. Det finnes lite litteratur om dette både nasjonalt og internasjonalt, og det er behov for både mer forskning på

området, samtidig som man må kunne bidra med veiledning til skoler når de møter denne typen elever.

Forvaltning av lovverk handlingsrom

Når det gjelder rektors handlingsrom knyttet til tilrettelegging av eksamen, er dette omtalt i både §§ 3-32 og 3-33 i forskrift til opplæringsloven, som handler om særskilt tilrettelegging av eksamen. Tiltakene skal ikke gi elevene en fordel eller gjøre at eleven ikke blir prøvd i kompetansemålene i de ulike fagene. Innenfor disse rammene kan altså rektor gjøre en vurdering på aktuelle tiltak, basert på søknad om dette. Eleven som «ble forbanna» pekte på skolens plikt til å tilrettelegge.

Informantene fra forvaltningsgruppen fortalte at de hadde forsøkt å tilrettelegge eksamen for en elev som bruker ASK, ut ifra disse rammene, men ikke lyktes. Et aktuelt spørsmål i denne sammenhengen, er: Hvilken type tilrettelegging vil kunne gi elevene en «urimelig fordel»? Er det en urimelig fordel å gi eleven anledning til å bruke mer tid, eller disponere en «hjelper» som kan bistå med praktisk gjennomføring av eksamen, så lenge det er eleven som svarer? Regelverket kan oppfattes diffust, og er selvfølgelig rettet mot majoriteten. Det gir utfordringer knyttet til forvaltningsnivå, og en opplevelse fra foreldre og pedagoger om å bli være alene i «kampen». I verste fall gir dette elever, foreldre og skolesystem en opplevelse av diskriminering.

Lovverk som regulerer videre studier

Intervjuer: «Hvordan foregikk opptaket til universitetet?»

Elev: «Fikk utrolig nok avslag på særskilt vurdering, så det ble andrevalget.»

Intervjuer: «Vet du hvorfor du fikk avslag?»

Elev: «De hevdet at jeg manglet dokumentasjon på at jeg kunne fått høyere karakter om jeg ikke måtte bruke øynene til styring.»

Diskusjonen i forvaltningsgruppen handlet i hovedsak om problematikk rundt det å ikke få et vitnemål, og derfor ikke være kvalifisert søker til høyere utdanning etter

ferdig videregående skole-forløp. En av deltakerne foreslår å lage et alternativ til opptak som muliggjør det å «komme videre», i større grad.

«Hvis alle skal gjennom samme nåløyet, blir det jo urettferdig for alle. For noen må kanskje da lempe så mye på reglene at man egentlig ikke konkurrerer på likt grunnlag med ... Nå tenker jeg på å komme inn på universitet, ikke sant, eller jobb eller hva det er. Man er jo likeverdig, men man skal kanskje ikke gjennom samme nåløye – at det må bygges opp et annet nåløye som er likeverdig. Og at man ikke kan holde dagens system opp, fordi hvis dagens system skulle passe ... Hvis alle bare skulle komme seg gjennom dagens system, blir det feil for alle. (...) Det virker veldig riktig at man skal ha alle ... Alle skal ha muligheter, men jeg synes jo det høres nesten helt umulig ut hvis alle skal gjennom det samme løpet.»

Elever som bruker ASK, er, på lik linje som alle andre elever, avhengig av å kunne gjennomføre eksamen og få karakter i faget, for å kunne få et vitnemål, og derfra kunne søke seg til videre studier. Det finnes riktignok noen unntaksbestemmelser i opptaksreglementet til Samordna opptak. Søkere har anledning til å søke om dispensasjon fra enkeltfag, eller særskilt vurdering. Disse ordningene blir gitt på grunnlag av individuell vurdering, og dersom de skulle bli innvilget, er det opp til hvert enkelt studiested å vurdere om søker har de nødvendige kvalifikasjonene til å få opptak (Kunnskapsdepartementet, 2017). Derfor er det likevel i noe grad tilfeldig om eleven får opptak til det studiet vedkommende ønsker seg. Det vil ikke utelukkende være en vurdering basert på akademiske prestasjoner, slik det er for elever som oppnår vitnemål/generell studiekompetanse. I uttalelsen øverst i dette avsnittet fortalte den tidligere eleven, nå studenten, om opptaket. Vi fikk ikke en inngående beskrivelse av faktorene rundt dette avslaget, og denne vurderingen må stå for seg selv, men det er likevel verdt å merke seg at argumentasjonen eleven brukte handlet utelukkende om sine begrensninger knyttet til det å være en ASK-bruker, og denne ble ikke tatt til følge. Representanten fra forvaltning trekker frem muligheten for å kunne bygge opp «et annet nåløye» for elever med denne typen behov. Vedkommende trekker frem urettferdigheten i å måtte gjennom samme nåløye, med så vidt ulike forutsetninger som mennesker har.

Pedagogisk tilrettelegging og gjennomføring

Hvilke erfaringer er gjort med tanke på vurdering for elevgruppen? Er det gjort erfaringer i praksis med gjennomføring av eksamen og andre prøver? Hvilke typer tilpasninger og tilrettelegging er prøvd ut? Har informantene kunnskap og informasjon nok om vurdering for eleven med behov for ASK? Vi ønsket også innspill på gode eksempler på tilpasninger og muligheter for vurdering.

Eksamen

«Jeg synes jeg bør få tre timer ekstra under eksamen på grunn av at jeg skriver med øynene.»

Tre av elevene vi har snakket med har gjennomført eksamen. De har hatt muntlig eksamen, og to har gjennomført skriftlig eksamen.

Tilretteleggingen de hadde på gjennomføringen av muntlig eksamen var ulik, og det preger også både resultat og opplevelse som de sitter igjen med. Alle hadde forberedelsestid etter vanlig norm, og den ene fikk 30 minutter (etter norm) til å besvare. På den tiden klarte h*n ikke å produsere en utfyllende besvarelse for å kunne forsvare presentasjonen sin. Den andre eleven fikk svare til sensor var fornøyd og opplevde at han kunne vurdere eleven. Eleven fikk en god karakter. Den tredje eleven fikk 15 minutter ekstra til «å bli grillet av sensor». Dette var nok tid for h*n. Denne eleven fikk, på skriftlig norsk, 24 timer til å produsere en disposisjon som viste hvordan h*n ville løse oppgaven. Deretter hadde h*n gjennomgang av dette, samt spørsmål fra faglærer og sensor. På matematikk hadde h*n med seg faglærer som utførte oppgavene på vegne av eleven, og en ekstern sensor som så på. Her brukte eleven normert tid:

Intervjuer: «Hvordan gjennomførte du matteeksamen?»

Elev: «Hadde faglærer som assistent, og en ekstern sensor så på. Noen av oppgavene gjorde jeg muntlig. Fikk tre. Brukte ikke mer tid.»

For den andre eleven som hadde skriftlig norsk ble det brukt så lang tid som det var mulig å få til, likevel strøk eleven. Eleven løste oppgaven på lik linje som de andre elevene, det vil si at h*n mellom annet skulle produsere en lang tekst.

Alle elevene synliggjør at *tid*, nok tid, er en viktig faktor i tilrettelegging for at de skal mestre en eksamenssituasjon. Det tar lenger tid for dem å produsere tekst enn for snakkende og gående elever. Både praksis og forskning viser dette. En av elevene foreslår å kunne få svaralternativer; «multiple choice», for å kunne besvare raskere og ved å bruke mindre energi. Det er krevende å snakke med øynene.

«Visst vi kunne svare med alternativer; abcd, så hadde det blitt lettere for elever som trenger litt tid på å svare.»

Andre alternative løsninger elevene foreslår er å lage en disposisjon, og så forklare eller utdype den gjennom samtale, ha med seg sensor og faglærer/assistent på gjennomføringen, eller å dele opp eksamen over flere dager.

Foreldrene fremhever også *tid* som en viktig organisatorisk rammefaktor. De belyser også at ekstra tid ikke vil være tilstrekkelig. En del av elevene sliter også med en tretthet. En forelder sier:

«..problemet også for (...) disse ASK-brukerne, det er jo at de klarer jo ikke å jobbe i syv timer.»

Å produsere tekster som er grammatikalsk riktig, med godt innhold og omfang som er kravet for norsk skriftlig, vil for en del av elevene kreve mange dagers arbeid.

Foreldrene påpeker at det må være riktig å få så mye som mulig tilrettelagt gjennom for eksempel lese- og skrivestøtte slik at energibruken blir optimalisert og at de få vist kompetanse. Individuelle løsninger er også relevant å fremheve i den sammenhengen. En forelder sa dette:

«På muntlig så syns jeg det bør være ganske enkelt. Der syns jeg man bare må investere den tiden som skal til, ved at i hvert fall sensor tar seg tid til å få et svar på alle de spørsmålene han eller hun hadde tenkt å stille. Og ikke bare gå etter første spørsmål fordi tiden er ute. Og det mener jeg er ikke noe

forskjellsbehandling overhodet. Og igjen, dette er jo ikke noe som kommer til å skakk-kjøre økonomien til skole-Norge, for det skjer ikke så ofte liksom.»

Foreldrene trekker frem at det må være mulig å organisere eksamen på andre måter enn det som er vanlig i dag. Forslag til dette er å kunne ta skriftlige eksamener i muntlig form, eller å kunne ha hjemmeeksamen. Et utsagn var dette:

«... så kan «multiple choice» brukes i mye større grad, for det gjør de faktisk på universitetene rundt omkring i hele verden for å teste.»

Pedagogene er opptatt av at de støtteordningene som eleven vanligvis har i undervisningen også må være tilgjengelig under eksamen. Dette er maskiner og programvare som vanligvis brukes, samt lese- og skrive støtte. De kommer også med forslag om å fordele skriftlig eksamen over flere dager. Det kan være en løsning som imøteser problematikk knyttet til tid, produksjon av tekster og trøttbarhet. Eller å redusere oppgaveomfanget, for:

«det handler ikke nødvendigvis om at ikke man kan det samme som de andre, men du har mer begrenset mulighet for å få det uttrykt over en kort periode av tid.»

Forvaltningsgruppen er opptatt av lovverket, og de rammene som ligger i det. Noen av fagpersonene har forsøkt å finne ut hvordan man på best mulig måte kan gjennomføre, men det har vært vanskelig sier de. De har møtt mange fastlåste rammer og et system som ikke har gitt rom for å bli utfordret.

«Det er noe med at eksamen starter faktisk klokka ni. Du kan ikke få eksamensoppgaven ti eller tolv timer før – det er klokka ni. Og så skal den leveres innen et visst tidspunkt som kanskje er litt mer fleksibelt, men allikevel – du kan ikke holde på i tre dager. Og hvis du da, i løpet av den eksamenstiden, trenger personlig stell og skal mates og den typen ting, så går det fort fryktelig mange timer.»

Oppsummert kan vi si at det blir påpekt at forslag som lenger tid, eksamen over flere dager, andre måter å besvare på, bruk av egne og egnede hjelpemidler, støtteordninger som lese- og skrivehjelp er viktige å ta med seg inn i videre arbeid med tanke på verktøy. For at det skal kunne brukes, må vi endre på måten eksamen

pr i dag blir organisert på. Innenfor det lovverk som er, kan ikke elever med behov for ASK på en god nok måte få vist sin kompetanse. Behovene som elever som bruker ASK har er ulike, og det bør bli gitt rom for individuelle tilpasninger for elevgruppen slik at de som har mulighet for det kan gjennomføre eksamen. For eksempel, ifølge Udir (i møte), så stenger prøvesystemet ved midnatt på eksamensdato. Det vil si at det er praktisk og teknisk umulig å kunne bruke mer tid på gjennomføringen enn de oppgitte fem timene. Rammene for gjennomføring av eksamen når det gjelder innhold og form, tidsbruk, muligheter for å få fysisk hjelp er utfordrende med tanke på elevenes fysiske utfordringer. Det gis lite rom for en større grad av tilrettelegging slik at eleven får vist sin reelle kunnskap. Alternativt må det bli gitt rom for at elevene kan vise sin kunnskap på andre måter, og få vitnemål på tross av manglende eksamen.

Obligatoriske prøver

Intervjuer: «Gjorde det noe for deg å slippe (Nasjonale prøver), kunne du ønske du hadde gjennomført de?»

Elev: «Unødvendig. De teller jo ikke, så hva pokker er poenget?»

Bare en av elevene har hatt nasjonale prøver eller gjennomført kartleggingsprøver. De andre visste ikke hva det var. H*n som har noe erfaring med prøvene mente at det ikke hadde noen verdi å kjempe for at alle skal ta dem – for de teller jo ikke, som h*n sier, men mente at visst det ble tilrettelagt slik at det kunne fungere teknisk så var det i alle fall bedre enn nå.

Foreldrenes erfaring rundt tilrettelegging av nasjonale prøver er at det er vanskelige tekniske løsninger som de nasjonale prøvene er utviklet på. Ingen av elevenes taleteknologi «snakker» med de tekniske løsningene til de nasjonale prøvene. Foreldrene sier at brukeropplevelsen sett fra et ASK-perspektiv ikke er god, og det kommer forslag om å ta bort «scrolle»-oppgaver, ved rullegardin-oppgaver bør det være tilgang på papirutgave i tillegg, tekst bør kunne forstørres opp, og det bør være tilgang på to skjermer samtidig. En av foreldrene hadde gjort en innsats på å prøve å

få tak i prøvene før gjennomføringen, men var blitt møtt med at det ikke gikk. Ifølge våre informanter fra Udir er dette helt riktig, man skal ikke kunne ha tilgang på prøvene før gjennomføringsperioden. Det kom frem forslag om at det bør lages en veileder for skolene om hvordan man kan få til å gjennomføre nasjonale prøver – hva er viktig å gjøre og hvordan kan man legge til rette for at det skal kunne gå. Dette kan, påpekte foreldrene, også være viktig for andre elever enn de som bruker ASK, for det er jo mange som blir fritatt av ulike grunner. En forelder sa dette:

«Så der burde det vært mye mer tilgang på felles informasjon og felles retningslinjer og standarder. Altså har du et ASK-barn som skal ta nasjonale prøver, hva må jeg gjøre da?»

Pedagogene hadde eksempler på hvordan man kunne «oversette» klassens kartleggingsmateriell, også nasjonale prøver, til et brukbart format for deres elev. Dette handlet om en elev som ikke kunne lese, men som var avhengig av grafiske symboler i oppgavene sine. De fortalte om mye arbeid for å utarbeide dette, og at det fort ble «brukt opp». Bruk av skanning som besvarelsesform ble også tatt frem som et eksempel på hvordan man kunne gjennomføre kartleggingsprøver der det er flere svaralternativer. Pedagogene synliggjør at nasjonale prøver i dag er vanskelig å kunne ta ut og klargjøre for elevens maskin. Det er behov for mange endringer for at elevene kan ta nasjonale prøver. Et utsagn var dette:

«hadde det bare vært en bedre tilpasning med at det var større skrift – han trenger større skrift (...). Hvis du forstørrer skriften så får du ikke hele setningen inn på skjermen, og så må du flytte skjermen for å lese hele setningen, og skal du tilbake til neste, så må du flytte skjermen. Altså det blir jo veldig tungvint. Så selv om vi sitter og hjelper så blir det ... Ja. Så det var den erfaringen vi gjorde nå, så lang tid tar det.»

Et tema som også ble tatt opp var at pedagogene hadde tenkt at de ikke kunne bruke kartleggingsprøvene med elevene som var avhengig av ASK. Ofte, sa de, var det egentlig ikke begrunnede valg, men mer sedvane.

Forvaltningsgruppen snakket om at nasjonale prøver er rettet mot skolesystemet, og at det er viktig at annen vurdering blir løftet frem for enkeltelevne. Prøvene blir i mange tilfeller gitt en for høy verdi, og da blir det nederlag å ikke delta. De er opptatt av individuelle vurderinger knyttet til om man skal ha fritak eller ikke, og belyser at dette med fritak fra prøver blir vurdert ulikt i ulike skoler og kommuner. Ut fra den måten de nasjonale prøvene er bygd opp i dag, er det ikke mulig for en del elever å gjennomføre de teknisk. Da er det uheldig at det står på Udir.no og i forskriftene at det er en rettighet. Det ble også belyst at det å ikke delta på prøvene er, på grunn av måten gjennomføringen blir gjort, svært synlig for alle. Det blir understreket at det er mulig å skrive ut prøvene og gjennomføre den på ulike måter i etterkant av skolens felles gjennomføring. Da vil man få frem besvarelsen til enkelteleven.

Nasjonale prøver er en rettighet for alle elever. Prøvene gir først og fremst informasjon om elever på individ-, gruppe- og skolenivå. Det gis også informasjon til lokale og nasjonale myndigheter. Lærere skal bruke resultatene for å følge opp sine elever og arbeide med underveisvurdering og tilpasset opplæring. Kommuner og skoler skal bruke resultatene som grunnlag for kvalitetsutvikling i opplæringen.

I våre samtaler med Udir (egne møter), samt intervjuene med forvaltningsgruppen og pedagoggruppen, blir det tydelig at det pr i dag ikke er mulig å gjennomføre nasjonale prøver for elevgruppen som har behov for ASK (etter regelverket). Dette skyldes både tekniske og administrative grunner. Flere av informantene; elev, pedagog og forvaltning, trekker frem at nasjonale prøver blir ilagt en høy verdi i norsk skole og at det burde bli gjort synlig at de ikke er så viktige for enkelteleven. En av elevinformantene våre sier dette: «de betyr jo ingenting!». Kanskje er forståelsen for hvorfor vi har nasjonale prøver ikke god nok?

Noen andre årsaker til manglende gjennomføring som blir beskrevet, er at noen foreldre eller lærere ikke ønsker å utsette barnet for å gjennomføre en kollektiv prøve der barna opplever å bli sammenlignet med andre. Det kan virke som det er mindre fokus på det potensiale som ligger i å gjennomføre prøvene dynamisk, nemlig å gi

elev og lærer en tilbakemelding på elevens ferdigheter i forhold til forskjellige gjennomsnitt og slik være en del av den individuelle vurderingen.

Det er viktig å fremheve og synliggjøre hvordan nasjonale prøver kan bli brukt for denne elevgruppen pr i dag. En del av elevene kan med noe tilrettelegging gjennomføre prøvene på den ordinære tekniske løsningen. Det handler om å få nok tid, og praktisk hjelp til å trykke. Andre elever kan gjennomføre prøvene i utskriftsformat, enten med skrivehjelp, eller ved at prøvene er skannet inn på elevens digitale enhet. Også her må det legges spesielt til rette i forhold til praktisk hjelp, og eleven må ha tid nok til gjennomføringen. For å kunne muliggjøre «riktig» gjennomføring, er det nødvendig med både tekniske justeringer og endringer i føringene for administrasjon og gjennomføring. Når det er på plass bør det bli utarbeidet en veileder for hvordan man kan tilrettelegge for riktig gjennomføring.

De obligatoriske kartleggingsprøvene er i liten grad brukt i de miljøene vi har vært i kontakt med. Pedagogene uttrykker at de ikke er blitt vurdert brukt heller. Vi mener at det her er mye viktig informasjon om elevenes kompetanse målt opp mot andre elevers kompetanse som går tapt. Det er gode prøver, og det bør bli synliggjort eksempler på hvordan det kan legges til rette for bruk og hvorfor det er relevant å bruke disse prøvene også for elever som har behov for ASK.

Vurdering

«Jeg hadde ikke vanlige prøver eller eksamen på grunn av at jeg ikke gikk i vanlig klasse (på grunnskolen). (...) Etter at jeg begynte på videregående i vanlig klasse så lærte jeg masse i hver dag i fem år.»

En av elevene har fulgt sine medelever gjennom hele skoletiden sin, og har gjennomført tilsvarende prøver, og har hatt karakterer og vurderingssamtaler på lik linje med de andre. To av elevene har, sammen med skole og foreldre, valgt bort karakterer, og prøver også i stor grad. Prøver kunne føre til stress, og dermed økt spastisitet. En elev har ikke hatt prøver i løpet av skoletiden sin, og en annen elev

har hatt lite. To elever har hatt prøver i de periodene de har gått på sin nærscole. Når de gikk på spesialskole hadde ikke prøver eller opplevde at de ble vurdert på noen måte den tiden de var der.

For de elevene som har gjennomført ulike prøver har det vært mulig for eksempel å bruke lenger tid, være på eget rom, svare muntlig på skriftlige prøver, eller laget disposisjon på hvordan de ville svart på den skriftlige oppgaven og fortalt muntlig om innholdet de ville tatt inn. Mange kreative løsninger som har gjort det mulig å vise hva man som elev har lært. I samtalen med foreldrene kommer det frem at noen får vurdering på linje med sine medelever, mens andre ikke blir vurdert i det hele tatt. En av foreldrene hadde denne erfaringen:

«Så jeg tror jo majoriteten av disse blir ikke bare undervurdert, men blir ikke vurdert i det hele tatt, de blir bare skjøvet til side.»

De elevene som blir vurdert har fått ta prøver på samme måte som klassen, ev fått svare muntlig på skriftlige prøver eller hatt samtaler med lærerne sine. Det blir også fremhevet at kreative og interesserte lærere kanskje «ser» eleven sin på en annen måte enn andre som ikke klarer å vurdere elevens kompetanse.

Mange av pedagogene trekker frem at de står alene i vurderingsarbeidet for sin elev med behov for ASK. Det er da vanskelig å gjøre de gode vurderingene om hvordan de bør jobbe, hva som bør vurderes, hvordan det skal relateres til resten av klassen osv. Pedagogene ønsker seg mer hjelp fra rektor, og mer samarbeid med andre lærere om vurderingen. En av lærerne trakk også frem det vanskelige i å skulle lage et vitnemål for eleven der alt h*n kunne skrive var «ikke vurdert». H*n ville gjerne hatt diskusjoner på sin skole angående hvordan dette kunne bli løst på en bedre måte, men det hadde det ikke vært rom for.

Ideer fra pedagoggruppen omhandlet andre vurderingsformer som presentasjoner via Power Point, videoproduksjoner, gruppearbeid, lage ulike skriftlige produkter over tid, og bruke mappevurdering – noe som ville gitt pedagoger mulighet til å vurdere

kompetanse over tid. Det ville også gjort det lettere for dem å relatere det til læreplanverket.

Det er tydelig at vurdering for læring ikke er en fremtredende metodikk i arbeidet for de elevene vi har møtt. I tillegg blir vurderingsarbeidet fremhevet som en ensom jobb for pedagogene som jobber med elever med behov for ASK. Det kan være nærliggende å spørre om elevarbeidets innhold eller måloppnåing blir borte i andre aktiviteter (fysisk trening, måltider, basseng) for elevene som har behov for ASK? Denne prioriteringen av tiden må det fokuseres mer på. Kan det gjennomføres en kvalitativ undersøkelse på bruk av skoletiden for elever med behov for ASK på et senere tidspunkt? Det er behov for kreative løsninger i dette arbeidet, men det ser også ut som at det i noen grad blir gjort mer komplisert enn det er behov for. I stor grad handler det om å legge til rette for samtaler med elevene og samarbeid mellom skolens personale. Det kan være behov for en større tidsressurs enn det er for mange av de andre elevene, og det er også et større behov for samarbeid. Det vil være viktig å synliggjøre dette i en veileder rettet mot skoleeier og skolens personale.

Læring

«De tilrettela stoffet for meg. Men de kunne gjort bedre. Det hadde vært bedre hvis jeg hadde fått mer av pensumet på PCen min.»

I samtalene våre med elevene har vi snakket mest om tilrettelegging knyttet til prøver og eksamen, men også noe om skoletiden generelt. Utsagnet over kom fra en av elevene som har valgt å ikke få karakterer. En av de andre elevene har fått skannet inn mye av fagstoffet på egen maskin, slik at det har vært tilgjengelig der. Alle de andre har mest brukt bøker, og har fått blade- eller lesehjelp. Elevene forteller om hvordan skoletiden har vært for dem. En har alltid vært «en vanlig elev». De som har vært både på spesialskole og i nærskolen har opplevd lite fokus på vurdering og læring i spesialskole, og var mye mer fornøyd med å være i «vanlig klasse». Da lærte de noe. En av dem sa:

«Jeg møtte over åtte spesialpedagoger, bare en av de som så meg, det er ganske mange, jeg fant ut at vanlige lærere er perfekt.»

Flere av foreldrene har bidratt inn i skolen med tilretteleggingshjelp. Dette har vært i form av konkret arbeid, men også med å tipse om hvordan tilrettelegging kan gjøres og hvor annen type fagstoff er tilgjengelig for skole og elev. De har med andre ord lært opp skolens personale. Foreldrene etterlyser en veileder som handler om god tilrettelegging, felles informasjon og felles retningslinjer og standarder. Foreldrene fremhever at pedagogene ikke kan dette, og kanskje ikke har forutsetninger for å kunne det, med tanke på at de ikke har noen utdanning på dette fagområdet. Foreldrene understreker at de opplever pedagogene som interesserte og positive - men med behov for hjelp.

««god praksis»: det handler om lærerens holdninger og lærerens ønske om at hun skal få levert best mulig.»

Det er store variasjoner i behovene som de enkelte elevene med behov for ASK har for tilrettelegging for læring. Noen av elevene kan være i klassen og være en «vanlig elev», mens andre trenger mye tilrettelegging. Dette vil variere, og gjør det umulig å si at den ene eller andre metoden for læring fungerer for elever som har behov for ASK. Alle informantene har vært opptatt av at læreplanverket må brukes, men på en romslig måte. Det kan se ut som regelverket rundt tolking og krav for læreplanverket er vanskelig for skoler og skoleeier, og at det bør bli klarere på en eller annen måte. Pedagogene trekker frem at det viktig å være opptatt av læring i det daglige, det er relevant for alle elevene. Fra pedagogene sin side blir det beskrevet stor variasjon over hvem som opplever å ha ansvaret for elevene. På noen skoler blir eleven med behov for ASK definert som «spesialpedagogen sin», andre steder kontaktlæreren sin. Dette gir ulike utgangspunkt. Visst eleven er trinnteamet sin elev, så blir temaet læring og vurdering jobbet med på en helt annen fellesskaplig måte i pedagoggruppen. Det er ønskelig. Pedagogene er også opptatt av at det i dag er så mange muligheter for å legge opp til varierte læringssituasjoner, og at det også må benyttes for elever som har behov for ASK. De synliggjør at det å la eleven få snakke seg gjennom oppgaver, både i konkrete situasjoner og å ha fagsamtaler med dem med

jevne mellomrom er en fordel, og gir dem som pedagoger et bedre innsyn i hva eleven kan.

Det blir fremhevet av pedagogene at læreplanverket må brukes på en skjønnsmessig måte, slik at det ikke blir lagt opp til avvik som fratar eleven muligheter på et senere nivå i skoleløpet. En sa:

«Det er veldig få som klarer alt av alle kompetansemål, det er jo ingen som klarer det. Da skulle alle elever til vanlig hatt sekser i alle fag, og det får de jo ikke. Så du klarer jo ting i større eller mindre grad, og da kan du tenke: «Her klarer du ting i veldig liten grad.» (...) Så du tar ikke bort, men du vurderer det på: «Ok, her klarer man det i veldig liten grad», og da vil man jo få lav karakter, men dog karakter.»

Forvaltningsgruppen snakket, på samme måte som pedagoggruppen, om muligheten for å tolke læreplanverket med en grad av romslighet, og at det er viktig å vektlegge ulike arbeidsformer. De uttrykker et behov for en veileder som kan hjelpe pedagogene i det praktiske arbeidet med tilrettelegging for læring. Det fremheves at det er manglende kompetanse i støttesystemet til skolene, samt en stadig «turnover» i PPT som har gitt manglende kontinuitet i arbeidet rundt enkeltelevne:

«Jeg skulle kanskje ønske meg at det, i forhold til å tilrettelegge for den type elever, at det var noe mer ressurser på det, eller at det gjennom. Vi hadde jo dialog med PP-tjenesten. Vi byttet PP-rådgiver hvert eneste år på de fem årene, så det var jo helt umulig å få noe kontinuitet.»

Vi har snakket med elever som nå er 16 år og eldre, og de mulighetene som er kommet de senere årene knyttet til digitale løsninger har ikke vært mulig for dem. Det er ikke sagt at det er et behov for at bøker må tilgjengeliggjøres på elevenes plattformer, men det er en del begrensninger i dagens system som det bør kikkes på, slik at de som ønsker fagstoffet tilgjengelig har mulighet for, på en lett måte, å få det. Det er behov for mye større fokus på kompetanseheving i skolene om hvordan man kan tilrettelegge for læring for elever som bruker ASK. ASK er i liten grad et tema på de utdanningene som skolens personale har. Verken fagarbeiderutdanningene, lærerutdanningene eller spesialpedagogutdanningene har ASK på sine fagplaner.

Etiske refleksjoner

Noe av hensikten med vurderinger er å måle elevens utviklingsnivå, ferdighetsnivå eller om eleven har hatt måloppnåelse i fagene. Eleven, foreldre og lærere vil stå overfor dilemmaer og utfordringer når en elev med behov for ASK skal gjennomføre en prøve eller eksamen, og ett spørsmål vil være om eleven prøves i det han skal prøves i. For noen elever oppleves det diskriminerende å bli fritatt fra obligatoriske prøver som resten av klassen forbereder seg på. For andre elever er det en grei løsning å unngå disse prøvene selv om de kunne ha deltatt med tilpasninger.

«jeg ble fritatt fra eksamen for jeg bruker jo øynene.»

Ungdom er som ungdom flest. I våre intervju fikk vi inntrykk av at elevene i hovedsak var opptatt av å gjøre det samme som de andre elevene. De ønsket å være lik de andre og ville ikke ha noen fordeler fordi det kunne være urettferdige. Mange av elevene uttrykker enighet med foreldrene når det gjelder synspunkter på eksamen og vurdering kan vitne om at dette diskuteres mye hjemme. Elever som hadde gjennomført eksamen og prøver, var opptatt av at sin deltakelse skulle være mest mulig lik de andre elevene, mens elevene som ikke hadde vært vurdert med prøver og eksamener var mindre opptatt av dette.

Interjuver: «Hva tenker du om at du skal bli vurdert på samme måte som de andre, er det viktig, vil det være urettferdig om du blir vurdert på en annen måte enn de andre?»

Elev: «Ja selvfølgelig noe annet er diskriminerende».

Foreldrene som gruppe var klar på sine barns rettigheter til like muligheter i opplæringen. De understreket at like muligheter ofte innebærer ulike tilpasninger. En sa for eksempel dette:

«Det står jo også i lovverket at de skal ha likeverdige, og det betyr jo ikke at det er likt, det betyr at det er ulikt, rett og slett. Og det er det veldig mange som ikke har forstått, at de elevene som må ha tilrettelegginger, de må faktisk ha en annen tilrettelegging for å kunne måles opp imot det samme.»

Det var ulike erfaringer med prøver og eksamener fra foreldrene, fra de som ikke hadde opplevd at barnet ble vurdert i det hele tatt til foreldre som hadde et godt samarbeid med skolen rundt tilrettelagt vurdering. Alle foreldrene uttrykte oppgitthet over regelverket rundt nasjonale prøver og eksamen, og hadde inntrykk av at de kunne oppleves krevende for eleven og dermed fratok eleven mulighet til å vise sine kunnskaper og ferdigheter. Dette er en kraftfull uttalelse om nettopp dette:

«Men akkurat det der med «urettferdig», jeg tenker liksom: «Er det noen som vil bytte, liksom?» At ikke du skal få den tilretteleggingen du har krav på, at det på noen som helst måte skal bli urettferdig? Når du bruker kanskje ti ganger så mye energi som andre på å uttrykke deg, du bruker kanskje blikket ditt helt sykt maksimalt, liksom.»

Vi snakket også med foreldrene om det med å be om fritak. Flere snakket om at de hadde følt på press fra skolen sin side om å be om fritak, slik som det blir fortalt her:

«Så hun har aldri i hele sitt liv, til dags dato, tatt en nasjonal prøve, og hun vet ikke hva det er. Og det er selvfølgelig også litt min skyld, når det har vært snakk om det, så har jeg fått beskjed om at jeg må på en måte be om fritak til det, fordi: Hun kan jo ikke levere, og det vil bli så trist for henne. Så de har appellert til, og på en måte spilt på, min rolle som mor. Og det samme gjaldt karakterer.»

Pedagogene reflekterer over når, hvordan og av hvem avgjørelser tas på vegne av elever som har behov for ASK i forhold til deltagelse i prøver og eksamener. De stilte spørsmål om hvordan finne en god balanse mellom reelle krav og hva elevene fysiske var i stand til å gjennomføre. Pedagogene var opptatt av at kravene til elevene skulle oppleves reelle og ikke være uoppnåelige. Pedagogene var også opptatte av at elevene skulle oppleve mestring i fagene. En pedagog løftet fram at det kunne oppstå konflikt mellom sosial tilhørighet og deltagelse og faglig inkludering – og hva skulle da velges på vegne av eleven. To utsagn fra to av informantene i foreldregruppen synliggjør noe av presset man kan stå i:

«... men det handler om at noen ganger så tror jeg at vi tar fra denne gruppa noen muligheter. Vi tror at de ikke takler det, og så ...»

«er det kanskje en større kostnad som handler om at de går glipp av en del som kan være inkluderende for dem. det er ganske mye du kan ta igjen senere i livet, men ikke akkurat det sosiale, det er jo umulig, det toget går.»

I forvaltningsgruppens intervju ble det drøftet om det var mulig at alle elever skulle ha de samme prøvene og eksamensformene. Det ble sagt at alle må jo ikke ha de samme oppgavene for at det skal bli rettferdig, og det ble påpekt at tilpasset opplæring handler jo om akkurat det motsatte. En stilte spørsmål om alle burde delta, rett og slett. En annen så på arbeidsbyrden i å lage nye prøver til en liten, marginal gruppe. De mente at alle burde ha vurdering, men at vurderingsformen burde være lettere å tilpasse, eks. prøver eller samtaler med den enkelte lærer. En av representantene i forvaltningsgruppen sa:

«Så en prøve eller en samtale som en lærer vil ha med en elev vil fremskaffe mye mer informasjon på elevnivå med alle elever – og det gjelder alle elever – enn en nasjonal prøve.»

Flere diskuterte om det man prøves i og tar eksamen i er reelle ferdigheter og hvor vidt dette henger sammen med det voksne livet i framtiden. Dette ble sagt i den sammenheng:

«Men det må være noe realisme i det også da, tenker jeg. For det er klart at man kan bli skuffet, også de som trenger tilrettelegging, hvis det ikke er noe realisme i det livet man lever hele veien i forhold til hvor man ender. Det er en bær å bære, at «det er helt opp til deg, du har alle muligheter» og så klarer du det ikke.»

Et stort antall barn og ungdom kan ikke eller har begrensede muligheter til å kommunisere ved hjelp av tale. Enkeltpersoner opplever vanskeligheter med å bruke tale av forskjellige grunner, men det har i de siste årene vært en utvikling av hjelpemiddel, for eksempel digitale talehjelpemidler. De har hjulpet mange personer med store kommunikasjonsvansker til å bli aktive deltakere i samfunn og i akademiske og yrkesmessige sammenhenger. Det finnes et bredt utvalg ASK-hjelpemidler som er tilgjengelig for bruk. Bruken av hjelpemidler har og kan gi nye muligheter for enkeltpersoner til økt deltagelse i skole og arbeidsliv.

Inkludering og deltagelse

Den generelle delen av læreplanen starter med ordene:

Opplæringens mål er å ruste barn, unge og voksne til å møte livets oppgaver og mestre utfordringer sammen med andre.

Selv om kravet om deltagelse og aksept er tydelig formulert i politiske dokumenter synes det fortsatt å være stor avstand mellom visjon og virkelighet (Næss & Karlsen, 2015). De understreker at likeverdig deltagelse ikke nødvendigvis er det samme som lik deltagelse. ASK-brukere har ulike behov knyttet til læring og derfor også til vurdering. Opplever elever med behov for ASK å bli vurdert likeverdig ut fra sine forutsetninger og behov? Gjennom våre intervju med elever og forskjellige fokusgrupper kom det fram utsagn som omhandlet deltagelse og inkludering, både i forhold til skole generelt og vurdering spesielt.

Alle som ble intervjuet var opptatt av betydningen det hadde for elever som bruker ASK, å få vurdering av de prestasjonene de leverer. Det samme at elevene hadde anledning til å vise hva de kunne gjennom vurdering og prøver i skolen, på lik linje med andre elever. Flere av elevene var opptatt av annerledesheten det medfører å kommunisere på en annen måte enn verbalt, og at det å ikke kunne gjennomføre for eksempel eksamen, understreker denne annerledesheten ytterligere. Noe av hensikten med vurderinger er å måle elevens utviklingsnivå, ferdighetsnivå eller om eleven har hatt måloppnåelse i fagene. Eleven, foreldre og lærere vil derfor stå overfor dilemmaer og utfordringer når en elev med behov for ASK skal gjennomføre prøver og eksamener. Ett viktig og sentralt spørsmål blir da om eleven skal delta på forskjellige prøver, både nasjonale og lokale, og hvilke kunnskaper og ferdigheter skal eleven vurderes i?

Vi har fått inntrykk av at det er ulike holdninger til og kunnskaper om en elev med behov for ASK og gjennomføring av prøver og eksamener. Både foreldre og pedagoger beskrev mange erfaringer med at elever fikk fritak fra eksamen og nasjonale prøver. Der fritakene var begrunnet, var beskrivelsene for eksempel; for

stor belastning for eleven, for store krav til eleven, spørsmål til prioriteringer om hva skoletiden skulle brukes til og om hvilken nytteverdi vurdering skulle ha. Foreldre opplevde for eksempel at skolen ba de om å søke fritak fra prøver, også uten at prøveformen var prøvd gjennomført med eleven først. Dette gjaldt både i spesialscole og der eleven fulgte kompetansemålene i vanlig klasse. Foreldre opplevde dette som «snilt tenkt», men de ønsket at skolen skulle stille samme krav til eleven som bruker ASK som til andre barn. Skolen på sin side opplevde også at det var vanskelig å stille rette forventninger til barn med behov for ASK.

Egenverd og likeverd

Læreplanen sier litt lengre ut i innledningskapittelet at:

Opplæringen skal tilpasses den enkelte. Større likhet i resultat skapes gjennom ulikhet i den innsats som rettes mot den enkelte elev.

Her ligger det en forventning om at elever skal få ulike tilbud og muligheter. Forventninger og forhåpninger hos elev, skole og samfunn kan vise seg i holdninger til hva elevene har behov for og hva de faktisk kan mestre. Disse holdningene kan være svært forskjellige. Et eksempel i våre funn var en elev som først gikk på en spesialscole, men etter hvert gikk over til nærskolen. I spesialskolen opplevde eleven lavere krav til ferdigheter og læring og også færre formelle vurderinger og prøver. Etter overgang til vanlig klasse jobbet eleven etter kunnskapsmål fra læreplan for trinnet, og vedkommende oppnådde karakterer for første gang i skoleløpet, og det i de fleste fag. Dette opplevde eleven som en stor personlig seier.

Alle informantene mente at det var viktig med utdanning. Det som opplevdes vanskelig var prioritering i forhold til mengde og nivå av opplæringen. For å understreke betydningen av utdanning til denne gruppen, viser vi til Mc Naughton m.fl. (2006) som har gjort en undersøkelse blant voksne ASK-brukere i arbeid. De ble intervjuet om betydningen utdanning, arbeidstrening og omgivelser holdninger hadde for at de i dag var i arbeid. Undersøkelsens deltagere ga egne råd til

skolemyndighetene når det gjaldt å bedre muligheten til yngre ASK-brukere, og de pekte særlig på den positive effekten utdanning har. Sitat fra en av deltagerne var *"Forvent alltid det beste fra elevene dine og du vil sjelden bli skuffet. Min melding til skolene er å ikke undervurdere et barn."* Artikkelen beskriver at negative holdninger i samfunnet og begrenset opplæring er de største hindringene til å få et arbeid som voksen. Personlige egenskaper som å være villig til å ta på seg utfordringer, og interesse og villighet til å vise omgivelsene sin personlige kompetanse, ble vurdert som viktige faktorer for å lykkes i å finne et arbeid som voksen. Artikkelen understreker at det var viktig at lærerne ikke tok ut en elev av klassen med en begrunnelse av at eleven ikke kunne mestre en aktivitet (motorisk), og derfor ikke trengte å lære det. Det opplevdes som en undervurdering av eleven og betydningen opplæring hadde for eleven.

Videre konkluderte artikkelen med at i løpet av skoletiden burde elever som bruker ASK få råd om passende utfordrende utdanningsprogram/fagkombinasjoner. Pedagogiske mål må settes på et individuelt grunnlag, men særlig ble betydningen av gode lese- og skriveferdigheter løftet fram. Mange av personene var i dag involvert i jobber som krevde bruk av datateknologi, og skriftspråklige ferdigheter var i dette en nøkkelferdighet.

Elever i uttrykksmiddelgruppen har som ungdom flest forventninger til voksenlivet. De drømmer kanskje om selvstendighet, en plass å bo og mulighet til å delta i arbeidslivet. Vi har ikke inntrykk av at våre informanter har deltatt i fag som Utdanningsvalg eller fått noen form for karriereveiledning. Den generelle del av læreplanen sier også:

«Opplæringen skal kvalifisere for produktiv innsats i dagens arbeidsliv, og gi grunnlag for senere i livet å kunne gå inn i yrker som ennå ikke er skapt. Den må utvikle de evner som trengs for spesialiserte oppgaver, og gi en generell kompetanse som er bred nok for om spesialisering senere i livet. Opplæringen må både gi adgang til dagens arbeids- og samfunnsliv, og kyndighet til å mestre skiftende omgivelser og en ukjent fremtid».

I intervju med foreldre ble det spesielt løftet frem mulighetene for å komme videre, for å kunne ha et verdig liv etter endt skoleforløp. I et intervjuet beskriver en forelder den seier det var å få eksamen, at det var forskjell på et liv og på ikke et liv. Spørsmålet om hvor mye det hadde betydd for en ungdom å få gjennomført alle eksamenene sine, var svaret: *«Nei, det betyr jo alt, for hun vil jo studere videre»*.

I Norge har vi en Læreplan som bygger på et sosialkonstruktivt læringssyn, det betyr at vi mener at vi lærer best gjennom å lære sammen med andre. Å føle seg inkludert og deltagende er avhengig av om man samhandler i en læringssituasjon. Det er derimot lett å føle seg utelatt og ekskludert når man enten er en passiv tilskuer til en læringsaktivitet eller ikke er tilstede i det hele tatt. Det vil si at for å oppleve deltagelse i et gruppefelleskap avhenger det mange ganger av at en deltar i en læringsaktivitet sammen med jevnaldrende. Det som da blir en utfordring er å finne på hvilken måte en elev kan delta på når han f.eks. har en vanskelig kropp, i tillegg til å være avhengig av et kommunikasjonshjelpemiddel. Det må gjøres pedagogiske vurderinger i forhold til hvilke individuelle muligheter og begrensinger den enkelte elev har, men vi vil også understreke at for mange av denne elevgruppen er faktisk teoretiske og akademiske ferdigheter lettere å tilegne seg og å være aktiv i, sammenlignet med praktiske øvelser og oppgaver (Von Tetzchner et al., 2018)

På bakgrunn av både Salamanca-erklæringen, pkt. 2, FNs Barnekonvensjon, FNs konvensjon om rettighetene til mennesker med nedsatt funksjonsevne og vår egen læreplan mener vi at skolen må få mulighet til, sammen med foreldre og etter hvert elevene, å gjøre prioriteringer i læringsmålene som tilgodeser de evnene eleven har – og har muligheter for å tilegne seg. For eksempel; kan eleven delta i alle kunnskapsmålene, hvilke kunnskapsmål og ferdigheter kan man tilpasse og hvilke er vanskelige å oppnå når man for eksempel har en vanskelig kropp? Man må allerede ved skolestart i første klasse se på mulige utdanningsløp og vektlegge de muligheter og behov den enkelte elev har i forhold til læringsmål. Man må i enkelte tilfeller velge mellom *«Hode og Kropp»*!

Oppsummering av kapittelet «Utfordringer og problemområder fra praksis»

Gjennom dette kapittelet har vi belyst utfordringer og problemområder knyttet til følgende fire hovedområder: «Betydningen av vurdering og eksamen for eleven», «System og forvaltning, om lover og rettigheter og systemets muligheter for tilrettelegging», «Pedagogisk tilrettelegging og gjennomføring» og «Etiske refleksjoner».

Det er ikke mulig å gi et kortfattet svar på problemstillingen om hvilke utfordringer og problemområder finnes rundt vurderingspraksis for elever med behov for ASK. Det er *mange* utfordringer og problemområder. Det handler om forhold ved elevene, forhold i skolen og systemet der, samhandlingen i skolen, samarbeidet mellom foreldre og skole, manglende kompetanse og kontinuitet, forventninger, holdninger, etiske vurderinger, forestillinger og muligheter for tilrettelegging med mer.

Alle elevers rett til vurdering er klar. Det er de samme reglene som gjelder vurderingspraksis for elever med behov for ASK som er gjeldende for alle andre elever. Vi ser at elevenes forutsetninger for å mestre skolen er til stede, men rammene rundt setter begrensninger. For å kunne imøtekomme rettighetene til denne gruppen elever, mener Statped det er behov for flere juridiske, pedagogiske og metodiske endringer i skolesystemet. Det er også et stort behov for mer informasjon om rettigheter og muligheter, samt økt fokus på kompetanse om ASK, læring og utvikling. I det neste kapittelet blir Statpeds forslag til løsninger og tiltak presentert.

Løsninger og tiltak

Statped er, utover å beskrive utfordringer og problemområder, også bedt om å vurdere muligheten for å utvikle verktøy til underveisvurderinger av elever med behov

for ASK, og vurdere tilpasninger av obligatoriske prøver og eksamen for denne elevgruppen. Dette er belyst og drøftet ut fra problemstilling nr 2;

Hvilke muligheter er det for å utvikle verktøy for underveisvurdering og tilpasninger *av obligatoriske prøver og eksamen for elever med behov for ASK*

I denne sammenhengen har vi vurdert verktøy til å innbefatte kriterier for hvordan man kan tilrettelegge for både formativ og summativ vurdering. Vi har tenkt at verktøy f.eks. kan utformes som en veileder med oversikt over regelverk og mulige tilrettelegginger, prinsipp for gjennomføring og praktiske hjelpebetingelser som legger til rette for at elever som bruker ASK skal få synliggjøre sin kunnskap og sin læringsutvikling på linje med andre elever.

I den siste delen av rapporten presenterer vi Statpeds forslag til løsninger og tiltak. Tiltakene er ikke presentert i en prioritert rekkefølge, men etter tema. Vi har vurdert flere alternativer, og flere tiltak kan iverksettes for å oppnå samme formål. Tiltakene er ulike med tanke på behov av ressurser, og hvem som skal effektivere dem. Noe vil være et klart ansvarsområde for Udir, noe vil være naturlige oppgaver å gi Statped i forlengelsen av dette oppdraget, mens andre tiltak igjen krever et samarbeid mellom flere instanser.

Tiltak knyttet til eksamen

Endring i forskrift til opplæringsloven

For at det skal være realistisk for elever som bruker ASK å gjennomføre eksamen, mener vi at det må gjøres en endring i forskriften til opplæringsloven. Det som må endres, er tidsaspektet. Pr i dag er tidsrammen for muntlig eksamen 30 minutter og 5 timer på skriftlig eksamen (Jmf. Forskrift til opplæringsloven §3-28a og §3-29). Den samme rammen gjelder for lokalt og sentralt gitt eksamen. For at det skal være realistisk å gjennomføre eksamen for disse elevene, må det gis adgang til å ta eksamen over en lengre tidsperiode. Det vil være individuelle forskjeller, men som hovedregel mener vi det bør være adgang til følgende:

Inntil 2,5 timer for å gjennomføre muntlig eksamen

Inntil 5x5 timer for å gjennomføre skriftlig eksamen

På skriftlig eksamen i matematikk vil det være mulig å gjennomføre på noe kortere tid enn eksamen i norsk og engelsk, men vi mener fremdeles at rammen for eksamen må utvides slik at elevene får mulighet til å bruke mer tid.

Det vil bli nødvendig med en utprøving/pilotering av denne ordningen for å gjøre seg erfaringer om hvordan det vil fungere i praksis, før det blir implementert i lovverket.

Endre oppgavetyper

En annen måte å tilpasse eksamen slik at den vil være gjennomførbar for elever som bruker ASK, er å endre formen på oppgavene. På skriftlig eksamen vil det for eksempel være mulig å lage oppgaver som krever at omfanget (lengden) på besvarelsen er mindre omfattende. Det er også mulig å redusere antallet oppgaver som eleven prøves i. Det vil gi et mindre grunnlag for vurdering av eleven, men vil likevel kunne si noe om elevens læringsutbytte. Det kan også tenkes at multiple choice- oppgaver kan brukes for å måle elevenes læringsutbytte i større grad.

Hjemmeeksamen er også et alternativ til skoleeksamen som kan være lettere for elever som bruker ASK å gjennomføre.

Disse ordningene må eventuelt prøves ut.

Veileder

Ved en eventuell endring av forskriften, vil skoler ha behov for veiledning for å kunne tilrettelegge eksamen for elever som bruker ASK, og som skal gjennomføre eksamen over lengre tid. I denne veilederen må det også være en del som er rettet mot sensor.

Tiltak knyttet til andre obligatoriske prøver

Teknisk tilrettelegging

For å muliggjøre deltagelse på nasjonale prøver for elever som bruker ASK, er det nødvendig å se på den tekniske plattformen prøvene fungerer på. Ifølge Utdanningsdirektoratet finnes det pr. i dag ikke muligheter for å kunne gjennomføre prøvene med øyestyring, men dette er noe som bør tas med når nytt prøvegjennomføringssystem skal på plass. Med denne typen tilrettelegging vil det være nødvendig å utvide tidsrammen i noe grad, og ordningen må prøves ut. For andre obligatoriske prøver, f.eks. kartleggingsprøver, er det også aktuelt å se på hvordan disse kan tilrettelegges for å kunne gjennomføres av elever som bruker for eksempel øyestyring.

Assistentstøttet gjennomføring

Som et alternativ til å betjene prøvegjennomføringsstyret for nasjonale prøver individuelt, kan man åpne for at elever får støtte av en assistent til å svare. Dette handler kun om at assistenten fungerer som en «protese» for eleven, og assistenten skal ikke på noen måte hjelpe eleven med oppgaveløsning. Med denne typen tilrettelegging vil det også være nødvendig å utvide tidsrammen i noe grad, og ordningen må prøves ut.

Veileder

Ved en eventuell åpning for bruk av assistent, eller en endring av prøvegjennomføringssystemet, vil skoler ha behov for veiledning for å kunne tilrettelegge nasjonale prøver for elever som bruker ASK.

Det er også aktuelt å lage en veileder for hvordan man kan tilrettelegge andre obligatoriske prøver for elevgruppen.

Tiltak for økt gjennomføring av utdanning og opptak til videre studier

Vitnemål

For noen elever som bruker ASK, vil det være vanskelig å kunne følge undervisning i samtlige fag. Dette kan ha flere årsaker, mye er som regel knyttet til fysiske utfordringer, og at dette «spiser tid» fra timeplanen. Vi mener at elever som bruker ASK, skal få mulighet til å oppnå vitnemål på tross av dette. Det vil være nødvendig å dokumentere fravær/fritak, men det som er viktig, er at kompetansen de oppnår likevel åpner opp for å søke høyere utdanning på lik linje som for andre elever.

Egne fagplaner, etter modell fra læreplaner for hørselshemmede i Kunnskapsløftet, bør vurderes.

Opptak til høyere utdanning

Det finnes som nevnt tidligere, noen unntaksbestemmelser i opptaksreglementet til Samordna opptak. Søkere har anledning til å søke om dispensasjon fra enkeltfag, eller særskilt vurdering. Vi mener det er grunn til å utrede mulighetene for en «tredje vei» inn for elever som, på grunn av sine utfordringer knyttet til kommunikasjon, ikke har klart å oppnå «fullverdig» studiekompetanse. Det burde være mulig å kunne dokumentere årsak til manglende eksamenskarakter og likevel bli vurdert og få opptak, på grunnlag av for eksempel standpunktkarakter. Som et eksempel kunne en løsning være at elever som bruker ASK, kan søke opptak på samme grunnlag som elever som søker etter 23/5-års regelen, men uten krav til fem år med dokumentert praksis, eller gjennom etter særskilt vurdering som er mer i retning av en realkompetansevurdering.

Mappevurdering

For å kunne gi elever som bruker ASK vurdering av læringsutbytte, vil det kunne være hensiktsmessig å bruke mappevurdering som vurderingsform. Mange elever

som bruker ASK har økt trettbarhet og spastisitet som gjør gjennomføring av tidsavgrensede prøver og eksamen vanskelig. Elevene blir fort slitne, og i tillegg vil mange få økt grad av ufrivillige bevegelser når de opplever stress. I tillegg vil de aller fleste ASK-brukere ha behov for vesentlig mer tid for å gjennomføre eksamen, enn det som er tillatt i dag.

Ved å i stedet gi disse elevene oppgaver gjennom året som kan løses som en del av undervisningen, og bruke dette som grunnlag for å synliggjøre innsats, prosess, progresjon, refleksjon innenfor et fagområde, for å kunne gi en standpunkt-/eksamenskarakter. I denne sammenhengen er det mulig å se på arbeidsformer i for eksempel Steinerskolen eller andre friskoler som ikke benytter eksamen som vurderingsform.

Tiltak for å støtte skoler i arbeidet med gjennomføring av vurdering og eksamen

Rådgiverkorps

Foreldrene har ulike opplevelser med vurderingsarbeid, og det samme har elevene vi har snakket med. Pedagogene og skolelederne i undersøkelsen vår uttrykker at det er vanskelig å manøvrere seg i systemet som handler om vurdering, både formativ og summativ. Det er vanskelig å vite hva man kan og bør gjøre, og det er krevende å finne ut av hvordan.

På bakgrunn av dette mener Statped det er behov for et rådgiverkorps som kommuner og fylkeskommuner kan kontakte når de har en elev med behov for ASK. Rådgiverkorpset må bestå av rådgivere som «kan» lovverk, og kan bistå skolen med drøftinger rundt tilrettelegging. Statpeds kompetanse kan være viktig å ha med i et slikt rådgiverkorps.

Tilgang på fag og mulighet til selvstendig jobbing med fag

Alle elever i norsk skole burde ha tilgang på fagstoff gjennom egnede læremidler. Elevene i undersøkelsen har alle store motoriske utfordringer, noe som gjør selvstendig skolearbeid utfordrende. For å kunne jobbe selvstendig er elevene avhengig av digitale versjoner av læreverk på sine enheter. Når man er avhengig av øyestyring for å betjene datamaskin, stilles det en del krav til utformingen av læremidlene. I undersøkelsen ble det belyst fra både elever, foreldre og fagpersoners side at det er et stort arbeid å legge til rette for å kunne arbeide både sammen med medelever, og selvstendig med fagene. De manglende mulighetene for dette vanskeliggjør også arbeid med vurdering. For å gi elevene en reell mulighet til å kunne lære og utvikle seg, og kunne bli vurdert for skoleprestasjoner, må de ha mulighet for tilgang på skolebøker på sine digitale enheter. De må også kunne fylle inn svar, lage notater, og gjøre utregninger på enhetene sine.

For å avhjelpe problemet bør tilskuddsordningen for særskilt tilrettelagte læremidler styrkes med en spesiell innsats for denne gruppen

Videre bør det, for å sikre god kvalitet, legges til rette for at utviklere kan samarbeide med Statped i utviklingen av denne typen læremidler.

Veileder

Med tanke på de erfaringer Statped har gjort i dette arbeidet ser vi at det bør utarbeides veiledere som synliggjør hvordan man på ulike måter kan jobbe med summativ og formativ vurdering for elever med behov for ASK.

Overordnede tiltak for å øke kompetanse på vurdering og eksamen

ASK inn på fagplaner i viktige utdanninger

På tross av gjeldende lovverk hvor det står klart at barn og elever har rett til å bruke egnede kommunikasjonsformer, samt få oppøring i bruk av alternativ og supplerende kommunikasjon er ASK lite synlig på fagplaner i utdanninger som er viktige inn i skolen. Verken utdanninger til barnehagelærere, lærere, spesialpedagog, vernepleiere eller i fagarbeiderutdanninger har ASK som tema i sine fagplaner.

Statped ser et behov for at ASK må inn på fagplaner i utdanninger, både på videregående nivå og på universitet/høgskoleutdanninger.

Det er sannsynligvis behov for et samarbeid mellom UH-sektoren og relevante fagmiljøer med tanke på å utarbeide en praksis-nær og samtidig teoretisk relevant plan for faget.

Definere begrepet «Kompetanse på ASK»

Kapittel 10 i opplæringsloven handler om personalets kompetanse. Det er i dag uklart hvilken kompetanse personale som skal ha ansvar for elever med behov for ASK og deres opplæring/undervisning skal ha eller har behov for, og det er stor variasjon på dette i dagens skole.

Det er behov for å tydeliggjøre hvilken kompetanse det er behov for å ha for kunne undervise elever med behov for ASK. Det er viktig at det blir lagt vekt på både faglig

kompetanse, tilretteleggingskompetanse, vurderingskompetanse og kommunikasjonskompetanse.

Forskning

Gjennomgangen vi har hatt tyder på at det er en alvorlig mangel på forskning rettet mot elever med behov for ASK og akademiske ferdigheter. Vi finner lite som er rettet mot det som faktisk er denne gruppens styrke og det vi må fokusere på for at de skal kunne bli aktive deltakere i samfunnet: deres språklige ferdigheter og deres muligheter for å møte den digitale hverdagen.

Vi har et system som vanskeliggjør deres vei i utdanningssystemet. Kombinert med lite kunnskap og kompetanse i de fleste miljøer gjør det enda vanskeligere for elevene å lykkes i utdanning og senere i arbeid. Dette er med på å underbygge et behov for forskning på området.

Avsluttende kommentar

Regelverket som gjelder vurdering er likelydende for alle elever, også for elever med behov for ASK. Alle elever har rett til vurdering av sine kunnskaper og ferdigheter. Statped's mening er at elevene med behov for ASK sine forutsetninger for å mestre skolen er til stede, men rammene rundt setter begrensninger.

Statped har på bakgrunn av litteraturgjennomgang og intervjuer av elever, foresatte, pedagogisk personale og forvaltning forsøkt å belyse følgende problemstillinger:

1. Hvilke utfordringer og problemområder finnes rundt vurderingspraksis for elever med behov for ASK?
2. Hvordan er muligheten for å utvikle verktøy for undervisningsvurdering samt tilpasninger av obligatoriske prøver og eksamen for elever med behov for ASK?

I arbeidet med tiltakene har det dannet seg et bilde av en praksis hvor det er svært lite fokus på vurdering for elevgruppen, og det er de aller færreste som får gjennomføre eksamen. Det praktiske aspektet rundt gjennomføringen av eksamen, er svært problematisk, også på grunn av de rammene lovverket gir. Elevene *har ikke tilgang til* eksamen eller andre obligatoriske prøver, og lovverket oppleves å ha en *diskriminerende* effekt. Med tanke på likeverdighet som overordnet prinsipp er det derfor av avgjørende betydning at de foreslåtte tiltakene i denne rapporten blir iverksatt.

Utover de utfordringer og problemområder som vi belyser i rapporten, er der flere viktige grep som bør gjøres med tanke på å gi elevene et forsvarlig opplæringstilbud, og på lenger sikt et godt liv med mulighet for å delta i samfunns- og yrkesliv. Vi vil trekke frem to store utfordringer vi anser det som viktig å ta hånd om:

- Det er av stor betydning at det ikke blir gjort valg tidlig i elevens skoleløp som setter begrensninger for hvordan skoleløpet forløper. Om man for eksempel ikke deltar i matematikkundervisningen i 1.klasse, klarer man sannsynligvis aldri å hente inn igjen det forspranget de andre elevene får. Man må få delta fra første skoledag, både sosialt og faglig. Det stiller krav til at skolen er forberedt og har kompetanse til å ta imot elevene. Det stiller også krav til at det er gjort et godt arbeid før barna blir elever. Det må også gjøres prioriteringer i skoleaktiviteter slik at elevene kan jobbe spesifikt med fag og ferdigheter de har nytte av videre.
- I den andre enden av skoleløpet kommer studier og arbeid. Veien over i studier er belyst i oppdraget. Men hva så? Hva skjer etter eventuelle studier? Flere av informantene våre har uttrykt bekymring for hva elevene skal «bli». Hva kan ungdommer med en vanskelig kropp, men et godt hode bidra med i arbeidslivet? Tilrettelagte arbeidsplasser er ofte knyttet opp mot finmotoriske aktiviteter. Det betyr at det enten må legges til rette for andre arbeidsoppgaver på tilrettelagte arbeidsplasser, eller at det aller helst blir gjort mulig å bidra inn på andre arbeidsplasser, der det er behov for akademiske ferdigheter fremfor motoriske.

Vi valgte å gi denne rapporten navnet «Hvorfor kan jeg ikke få bruke hodet?». Det spiller tilbake på de fine samtalene vi har hatt med flotte ungdommer som gjerne vil bidra i samfunnet, men som ikke vet hvordan. Og vi som skal hjelpe dem vet heller ikke helt hvordan. Von Tetzchner og Basil (2011) påpeker at dette ikke er «barn uten talespråk», men synliggjør at å kommunisere ved hjelp av ASK er ingen svakhet, de som mestrer dette innehar gode ferdigheter, og dette må alle vi som møter dem huske på. De har «gode hoder dårlig kropp», og i all tilrettelegging gjennom hele livsløpet bør dette være en viktig ledetråd.

Referanser

- Batorowicz, B., Stadskleiv, K., Renner, G., Sandberg, A. D. & Von Tetzchner, S. (2018). Assessment of aided language comprehension and use in children and adolescents with severe speech and motor impairments. *Augmentative and Alternative Communication*, 34(1), 54-67.
<https://doi.org/10.1080/07434618.2017.1420689>
- Blackstone, S. (1999). Clinical news. *Augmentative Communication News*, 12(Issue), s. 1-3.
- Dobson, S., Eggen, A. & Smith, K. (Red.). (2009). *Vurdering, prinsipper og praksis*. Oslo: Gyldendal akademisk.
- Driver, L., Omichinski, D. R., Miller, N., Sandella, D. & Warschausky, S. (2010). Educational Solutions for Children with Cerebral Palsy. *Journal of the American Academy of Special Education Professionals*, 100, 118.
- Engh, R., Dobson, S. & Høihilder, E. K. (2007). *Vurdering for læring*. Kristiansand: Høyskoleforlaget.
- FN. (1991). *FNs konvensjon om barnets rettigheter : vedtatt av De Forente Nasjoner den 20. november 1989, ratifisert av Norge den 8. januar 1991*. Oslo: Barne- og familiedepartementet.
- FN. (2006). Konvensjon om rettighetene til personer med nedsatt funksjonsevne
Forskrift til opplæringslova. (2006). *Fastsatt av Kunnskapsdepartementet 23.juni 2006. Nr. 724*. Kunnskapsdepartementet. Hentet fra <http://www.lovdata.no/cgi-wift/ldles?doc=/sf/sf/sf-20060623-0724.html>
- Hattie, J. (2003). Formative and Summative Interpretations of Assessment Information. Hentet fra
[http://www.education.auckland.ac.nz/webdav/site/education/shared/hattie/doc/s/formative-and-summative-assessment-\(2003\).pdf](http://www.education.auckland.ac.nz/webdav/site/education/shared/hattie/doc/s/formative-and-summative-assessment-(2003).pdf)
- Kent-Walsh, J. & Light, J. (2003). General Education Teachers' Experiences with Inclusion of Students who use Augmentative and Alternative Communication. *Augmentative and Alternative Communication*, 2003, Vol.19(2), p.104-124, 19(2), 104-124. <https://doi.org/10.1080/0743461031000112043>
- Kleppenes, A. M. & Sande, A. (2013). Opplæringslova i møte med elever med behov for ASK.
- Kunnskapsdepartementet. (2003). *NOU 2003:16 Forsterket kvalitet i en grunnopplæring for alle*.
- Kunnskapsdepartementet. (2006). Forskrift til opplæringslova
- Kunnskapsdepartementet. (2017). Forskrift om opptak til høgre utdanning
- McNaughton, D. S., Gregory; Light, Janice; Parsons, Arielle. (2006). My dream was to pay taxes» The selv-employment experiences of individuals who use augmentative and alternative communication *Journal of Vocational Rehabilitation*, 25(3), 181-196.
- Mitchell, D. (2008). *What really works in special and inclusive education: using evidence-based teaching strategies*. London: Routledge.

- NAKU. (2018). Grunnskole: Lovverk og statlige føringer. Hentet 10.02.19 2019 fra <https://naku.no/kunnskapsbanken/grunnskole-lovverk-og-statlige-f%C3%B8ringer>
- Næss, K.-A. B. & Karlsen, A. V. (2015). *God kommunikasjon med ASK-brukere*. Bergen: Fagbokforl.
- Opplæringslova. (2010). *Lov av 17.juli 1998 nr 61 om grunnskolen og den videregående opplæringa* (978-82-02-33122-1). [Oslo]: Cappelen akademisk Lovdata.
- Sinno, D., Charafeddine, L. & Mikati, M. (2012). Children with Cerebral Palsy and Other Disorders. I *Enhancing early child development: a handbook for clinicians*. Springer Science & Business
- Stadskleiv, K. (2017). *The relationship between language, expressive abilities and executive functioning in children with speech and motor impairment* University of Oslo, Faculty of Social Studies, Department of Psychology, Oslo.
- Stadskleiv, K., Tetzchner, S. V., Batorowicz, B., van Balkom, H., Dahlgren-Sandberg, A. & Renner, G. (2014). Investigating executive functions in children with severe speech and movement disorders using structured tasks, 5(992). <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2014.00992>
- Tetzchner, S. v. & Martinsen, H. (2002). *Alternativ og supplerende kommunikasjon : en innføring i tegnspråksopplæring og bruk av kommunikasjonshjelpemidler for mennesker med språk- og kommunikasjonsvansker* (2. utg. utg.). Oslo: Gyldendal akademisk.
- UNESCO. (1994). Salamanca-erklæringen
- Utdanningsdirektoratet. (2011). *OECD Review on Evaluation and Assessment Framework for Improving School Outcomes*. (Norsk landrapport til OECD). Oslo.
- Utdanningsdirektoratet. (2014). Veilederen spesialundervisning.
- Utdanningsdirektoratet. (2018). Administrere nasjonale prøver. Hentet 19.12.18 2018 fra <https://www.udir.no/eksamen-og-prover/prover/nasjonale-prover/administrere-nasjonale-prover2/#tilrettelegging-av-prover>
- Utdanningsdirektoratet. (2019). Forberede og ta eksamen. Hentet 19.02.19 2019 fra <https://www.udir.no/eksamen-og-prover/eksamen/forberede-og-ta-eksamen/>
- Von Tetzchner, S. (2018). Introduction to the special issue on aided language processes, development, and use: an international perspective. *Augmentative and Alternative Communication*, 34(1), 1-15. <https://doi.org/10.1080/07434618.2017.1422020>
- Von Tetzchner, S. & Basil, C. (2011). Terminology and Notation in Written Representations of Conversations with Augmentative and Alternative Communication. *Augmentative and Alternative Communication*, 2011, Vol.27(3), p.141-149, 27(3), 141-149. <https://doi.org/10.3109/07434618.2011.610356>
- Von Tetzchner, S., Launonen, K., Batorowicz, B., Nunes, L. R. D. o. D. P., Walter, C. C. D. F., Oxley, J., ... Deliberato, D. (2018). Communication aid provision and use among children and adolescents developing aided communication: an international survey. *Augmentative and Alternative Communication*, 34(1), 79-91. <https://doi.org/10.1080/07434618.2017.1422019>

Vedlegg

Vedlegg 1: Melding NSD

Vedlegg 2: Kvittering fra NSD

Vedlegg 3: Informasjonsbrev, generelt

Vedlegg 4: Informasjonsbrev, elev

Vedlegg 5: Intervjuguide, generell

Vedlegg 6: Intervjuguide, mulighet til skriftlige svar

MELDESKJEMA

Meldeskjema (versjon 1.6) for forsknings- og studentprosjekt som medfører meldeplikt eller konsesjonsplikt (jf. personopplysningsloven og helseregisterloven med forskrifter).

1. Intro		
Samles det inn direkte personidentifiserende opplysninger?	Ja ● Nei ○	En person vil være direkte identifiserbar via navn, personnummer, eller andre personentydige kjennetegn.
Hvis ja, hvilke?	☒ Navn ☐ 11-sifret fødselsnummer ☒ Adresse ☒ E-post ☒ Telefonnummer ☐ Annet	Les mer om hva personopplysninger er. NB! Selv om opplysningene skal anonymiseres i oppgave/rapport, må det krysses av dersom det skal innhentes/registreres personidentifiserende opplysninger i forbindelse med prosjektet. Les mer om hva behandling av personopplysninger innebærer.
Annet, spesifiser hvilke		
Skal direkte personidentifiserende opplysninger kobles til datamaterialet (koblingsnøkkel)?	Ja ○ Nei ●	Merk at meldeplikten utløses selv om du ikke får tilgang til koblingsnøkkel , slik fremgangsmåten ofte er når man benytter en databehandler .
Samles det inn bakgrunnsopplysninger som kan identifisere enkeltpersoner (indirekte personidentifiserende opplysninger)?	Ja ○ Nei ●	En person vil være indirekte identifiserbar dersom det er mulig å identifisere vedkommende gjennom bakgrunnsopplysninger som for eksempel bostedskommune eller arbeidsplass/skole kombinert med opplysninger som alder, kjønn, yrke, diagnose, etc.
Hvis ja, hvilke		NB! For at stemme skal regnes som personidentifiserende, må denne bli registrert i kombinasjon med andre opplysninger, slik at personer kan gjenkjennes.
Skal det registreres personopplysninger (direkte/indirekte/via IP-/epost adresse, etc) ved hjelp av nettbaserte spørreskjema?	Ja ○ Nei ●	Les mer om nettbaserte spørreskjema .
Blir det registrert personopplysninger på digitale bilde- eller videoopptak?	Ja ● Nei ○	Bilde/videoopptak av ansikter vil regnes som personidentifiserende.
Søkes det vurdering fra REK om hvorvidt prosjektet er omfattet av helseforskningsloven?	Ja ○ Nei ●	NB! Dersom REK (Regional Komité for medisinsk og helsefaglig forskningsetikk) har vurdert prosjektet som helseforskning, er det ikke nødvendig å sende inn meldeskjema til personvernombudet (NB! Gjelder ikke prosjekter som skal benytte data fra pseudonyme helseregistre). Les mer. Dersom tilbakemelding fra REK ikke foreligger, anbefaler vi at du avventer videre utfylling til svar fra REK foreligger.
2. Prosjekttittel		
Prosjekttittel	"Kunnskapsgrunnlag knyttet til gjennomføring av eksamen og vurdering for ASK-brukere"	Oppgi prosjektets tittel. NB! Dette kan ikke være «Masteroppgave» eller liknende, navnet må beskrive prosjektets innhold.
3. Behandlingsansvarlig institusjon		
Institusjon	Statped	Velg den institusjonen du er tilknyttet. Alle nivå må oppgis. Ved studentprosjekt er det studentens tilknytning som er avgjørende. Dersom institusjonen ikke finnes på listen, har den ikke avtale med NSD som personvernombud. Vennligst ta kontakt med institusjonen. Les mer om behandlingsansvarlig institusjon .
Avdeling/Fakultet	Nasjonalt ASK-team	
Institutt		
4. Daglig ansvarlig (forsker, veileder, stipendiat)		

Fornavn	Anne-Merete	Før opp navnet på den som har det daglige ansvaret for prosjektet. Veileder er vanligvis daglig ansvarlig ved studentprosjekt. Les mer om daglig ansvarlig. Daglig ansvarlig og student må i utgangspunktet være tilknyttet samme institusjon. Dersom studenten har ekstern veileder, kan biveileder eller fagansvarlig ved studiestedet stå som daglig ansvarlig. Arbeidssted må være tilknyttet behandlingsansvarlig institusjon, f.eks. underavdeling, institutt etc. NB! Det er viktig at du oppgir en e-postadresse som brukes aktivt. Vennligst gi oss beskjed dersom den endres.
Etternavn	Kleppenes	
Stilling	Seniorrådgjevar	
Telefon		
Mobil	98868385	
E-post	anne-merete.kleppenes@statped.no	
Alternativ e-post	kleppenesa@gmail.com	
Arbeidssted	Statped	
Adresse (arb.)	Kråna vegen 5	
Postnr./sted (arb.sted)	6823 Sandane	
5. Student (master, bachelor)		
Studentprosjekt	Ja ☐ Nei ☒	Dersom det er flere studenter som samarbeider om et prosjekt, skal det velges en kontaktperson som føres opp her. Øvrige studenter kan føres opp under pkt 10.
6. Formålet med prosjektet		
Formål	"Kunnskapsgrunnlag knyttet til gjennomføring av eksamen og vurdering for ASK-brukere" er et av flere deloppdrag gitt til Statped fra Udir, høsten 2017. Målet for dette oppdraget er å styrke elever med behov for ASK sine rettigheter knyttet til vurdering av skoleferdigheter. Gjennom dette vil vi oppnå at elevenes rett til utvikling, læring og gjennomføring av opplæringen blir styrket.	Redegjør kort for prosjektets formål, problemstilling, forskningsspørsmål e.l.
7. Hvilke personer skal det innhentes personopplysninger om (utvalg)?		
Kryss av for utvalg	☐ Barnehagebarn ☒ Skoleelever ☐ Pasienter ☒ Brukere/klienter/kunder ☒ Ansatte ☐ Barnevernsbarn ☐ Lærere ☐ Helsepersonell ☐ Asylsøkere ☒ Andre	Les mer om forskjellige forskningstematikker og utvalg .
Beskriv utvalg/deltakere	Elever med behov for Alternativ og supplerende kommunikasjon (ASK), foresatte til elever med behov for ASK, lærere, spesialpedagoger, PPT, rektorer, forvaltning fra fylkeskommune og direktoratsnivå, samt medarbeidere i Statpeds avdeling for læringsressurs og teknologi (SLOT)	Med utvalg menes dem som deltar i undersøkelsen eller dem det innhentes opplysninger om.
Rekruttering/trekking	Vi vil etablere kontakt med våre informanter ved hjelp av brukerorganisasjonen Isaac Norge. ISAAC er en internasjonal medlemsorganisasjon som arbeider for å bedre kommunikasjonsmulighetene for barn og voksne med omfattende kommunikasjonsvansker. Vi vil henvende oss til organisasjonen med en beskrivelse av prosjektet, og ber dem om bistand til å etablere kontakt med aktuelle elever og foresatte. Isaac får kriterier for de ulike informantutvalgene, slik at de kan etablere den første kontakten og sette dem i kontakt med oss. På bakgrunn av denne kontaktetableringen vil vi ta kontakt med ledere av PP-kontor og rektorer i de aktuelle kommunene og be om kontakt med aktuelle lærere og spesialpedagoger, rådgivere i PPT og rektorer. Forvaltningsnivået og SLOT mener vi at det vil være hensiktsmessig å ta direkte kontakt med.	Beskriv hvordan utvalget trekkes eller rekrutteres og oppgi hvem som foretar den. Et utvalg kan rekrutteres gjennom f.eks. en bedrift, skole, idrettsmiljø eller eget nettverk, eller trekkes fra registre som f.eks. Folkeregisteret, SSB-registre, pasientregistre.
Førstegangskontakt	Vi vil be Isaac Norge, på bakgrunn av utvalgskriterier knyttet til hver enkel informantgruppe, om å ta kontakt med potensielle informanter, utarbeide en utvalgsliste, innhente samtykke og deretter sette oss i kontakt med dem.	Beskriv hvordan førstegangskontakten opprettes og oppgi hvem som foretar den. Les mer om førstegagskontakt og forskjellige utvalg på våre temasider.

Alder på utvalget	☒ Barn (0-15 år) ☒ Ungdom (16-17 år) ☒ Voksne (over 18 år)	Les om forskning som involverer barn på våre nettsider.
Omtrentlig antall personer som inngår i utvalget	25	
Samles det inn sensitive personopplysninger?	Ja ☐ Nei ☒	Les mer om sensitive opplysninger .
Hvis ja, hvilke?	☐ Rasemessig eller etnisk bakgrunn, eller politisk, filosofisk eller religiøs oppfatning ☐ At en person har vært mistenkt, siktet, tiltalt eller dømt for en straffbar handling ☐ Helseforhold ☐ Seksuelle forhold ☐ Medlemskap i fagforeninger	
Inkluderes det myndige personer med redusert eller manglende samtykkekompetanse?	Ja ☐ Nei ☒	Les mer om pasienter, brukere og personer med redusert eller manglende samtykkekompetanse .
Samles det inn personopplysninger om personer som selv ikke deltar (tredjepersoner)?	Ja ☐ Nei ☒	Med opplysninger om tredjeperson menes opplysninger som kan identifisere personer (direkte eller indirekte) som ikke inngår i utvalget. Eksempler på tredjeperson er kollega, elev, klient, familiemedlem, som identifiseres i datamaterialet. Les mer .

8. Metode for innsamling av personopplysninger

Kryss av for hvilke datainnsamlingsmetoder og datakilder som vil benyttes	☐ Papirbasert spørreskjema ☐ Elektronisk spørreskjema ☒ Personlig intervju ☒ Gruppeintervju ☐ Observasjon ☐ Deltakende observasjon ☐ Blogg/sosiale medier/internett ☐ Psykologiske/pedagogiske tester ☐ Medisinske undersøkelser/tester ☐ Journaldata (medisinske journaler)	Personopplysninger kan innhentes direkte fra den registrerte f.eks. gjennom spørreskjema, intervju, tester, og/eller ulike journaler (f.eks. elevmapper, NAV, PPT, sykehus) og/eller registre (f.eks. Statistisk sentralbyrå, sentrale helseregistre). NB! Dersom personopplysninger innhentes fra forskjellige personer (utvalg) og med forskjellige metoder, må dette spesifiseres i kommentar-boksen. Husk også å legge ved relevante vedlegg til alle utvalgs-gruppene og metodene som skal benyttes. Les mer om registerstudier. Dersom du skal anvende registerdata, må variabelliste lastes opp under pkt. 15 Les mer om forskningsmetoder.
	☐ Registerdata	
	☐ Annen innsamlingsmetode	
Tilleggsopplysninger	Det vil bli gjennomført videoopptak av elevintervjuene, for å lette tolkningen av svarene til informantene	

9. Informasjon og samtykke

Oppgi hvordan utvalget/deltakerne informeres	☒ Skriftlig ☐ Muntlig ☐ Informeres ikke	Dersom utvalget ikke skal informeres om behandlingen av personopplysninger må det begrunnes. Les mer. Vennligst send inn mal for skriftlig eller muntlig informasjon til deltakerne sammen med meldeskjema. Last ned en veiledende mal her. Les om krav til informasjon og samtykke. NB! Vedlegg lastes opp til sist i meldeskjemaet, se punkt 15 Vedlegg.
Samtykker utvalget til deltakelse?	☒ Ja ☐ Nei ☐ Flere utvalg, ikke samtykke fra alle	For at et samtykke til deltakelse i forskning skal være gyldig, må det være frivillig, uttrykkelig og informert. Samtykke kan gis skriftlig, muntlig eller gjennom en aktiv handling. For eksempel vil et besvart spørreskjema være å regne som et aktivt samtykke. Dersom det ikke skal innhentes samtykke, må det begrunnes. Les mer.
Innhentes det samtykke fra foreldre for barn under 15 år?	Ja ☒ Nei ☐	Les mer om forskning som involverer barn og samtykke fra unge .
Hvis nei, begrunn		
Innhentes det samtykke fra foreldre for ungdom mellom 16 og 17 år?	Ja ☒ Nei ☐	Les mer om forskning som involverer barn og samtykke fra unge .
Hvis nei, begrunn		

10. Informasjonssikkerhet		
Spesifiser	Video og lydopptak vil bli oppbevart på krypterte minnepenner/disker i låsbare skap Alle notater med mer i låsbare skap Navnelister lagres i Statpeds arkivsystem, på server i virksomhetens nettverk	NB! Som hovedregel bør ikke direkte personidentifiserende opplysninger registreres sammen med det øvrige datamaterialet. Vi anbefaler koblingsnøkkel.
Hvordan registreres og oppbevares personopplysningene?	■ På server i virksomhetens nettverk □ Fysisk isolert PC tilhørende virksomheten (dvs. ingen tilknytning til andre datamaskiner eller nettverk, interne eller eksterne) ■ Datamaskin i nettverkssystem tilknyttet Internett tilhørende virksomheten □ Privat datamaskin ■ Videoopptak/fotografi ■ Lydopptak ■ Notater/papir ■ Mobile lagringsenheter (bærbar datamaskin, minnepenn, minnekort, cd, ekstern harddisk, mobiltelefon) □ Annen registreringsmetode	Merk av for hvilke hjelpemidler som benyttes for registrering og analyse av opplysninger. Sett flere kryss dersom opplysningene registreres på flere måter. Med «virksomhet» menes her behandlingsansvarlig institusjon. NB! Som hovedregel bør data som inneholder personopplysninger lagres på behandlingsansvarlig sin forskningsserver. Lagring på andre medier - som privat pc, mobiltelefon, minnepenne, server på annet arbeidssted - er mindre sikkert, og må derfor begrunnes. Slik lagring må avklares med behandlingsansvarlig institusjon, og personopplysningene bør krypteres.
Annen registreringsmetode beskriv		
Hvordan er datamaterialet beskyttet mot at uvedkommende får innsyn?	PC som bli brukt har egne brukernavn og passord, vi krypterer minnepenner og andre lagringsenheter	Er f.eks. datamaskintilgangen beskyttet med brukernavn og passord, står datamaskinen i et låsbart rom, og hvordan sikres bærbare enheter, utskrifter og opptak?
Samles opplysningene inn/behandles av en databehandler (ekstern aktør)?	Ja ● Nei ○	Dersom det benyttes eksterne til helt eller delvis å behandle personopplysninger, f.eks. Questback, transkriberingsassistent eller tolk, er dette å betrakte som en databehandler . Slike oppdrag må kontrakteres/reguleres.
Hvis ja, hvilken	Det vil bli inngått databehandleravtale med transkriberingsassistent	
Overføres personopplysninger ved hjelp av e-post/Internett?	Ja ○ Nei ●	F.eks. ved overføring av data til samarbeidspartner, databehandler mm.
Hvis ja, beskriv?		Dersom personopplysninger skal sendes via internett, bør de krypteres tilstrekkelig. Vi anbefaler ikke lagring av personopplysninger på nettskytjenester. Bruk av nettskytjenester må avklares med behandlingsansvarlig institusjon. Dersom nettskytjeneste benyttes, skal det inngås skriftlig databehandleravtale med leverandøren av tjenesten. Les mer.
Skal andre personer enn daglig ansvarlig/student ha tilgang til datamaterialet med personopplysninger?	Ja ● Nei ○	
Hvis ja, hvem (oppgi navn og arbeidssted)?	Gro Narten Markestad - Statped, Nasjonalt ASK-team Hilde Kolstad Danielsen - Statped - Nasjonalt ASK-team Kristine Fosshem Godtfredsen - Statped, Nasjonalt ASK-team	
Utleveres/deles personopplysninger med andre institusjoner eller land?	● Nei ○ Andre institusjoner ○ Institusjoner i andre land	F.eks. ved nasjonale samarbeidsprosjekter der personopplysninger utveksles eller ved internasjonale samarbeidsprosjekter der personopplysninger utveksles.
11. Vurdering/godkjenning fra andre instanser		
Søkes det om dispensasjon fra taushetsplikten for å få tilgang til data?	Ja ○ Nei ●	For å få tilgang til taushetsbelagte opplysninger fra f.eks. NAV, PPT, sykehus, må det søkes om dispensasjon fra taushetsplikten . Dispensasjon søkes vanligvis fra aktuelt departement.
Hvis ja, hvilke		
Søkes det godkjenning fra andre instanser?	Ja ○ Nei ●	I noen forskningsprosjekter kan det være nødvendig å søke flere tillatelser. Søkes det f.eks. om tilgang til data fra en registreier? Søkes det om tillatelse til forskning i en virksomhet eller en skole? Les mer om andre godkjenninger .
Hvis ja, hvilken		
12. Periode for behandling av personopplysninger		
Prosjektstart	01.08.2018	Prosjektstart Vennligst oppgi tidspunktet for når kontakt med utvalget skal gjøres/datainnsamlingen starter.
Planlagt dato for prosjektslutt	31.12.2018	Prosjektslutt: Vennligst oppgi tidspunktet for når datamaterialet enten skal anonymiseres/slettes, eller arkiveres i påvente av oppfølgingsstudier eller annet.

Skal personopplysninger publiseres (direkte eller indirekte)?	☐ Ja, direkte (navn e.l.) ☐ Ja, indirekte (identifiserende bakgrunnsopplysninger) ☒ Nei, publiseres anonymt	Les mer om direkte og indirekte personidentifiserende opplysninger. NB! Dersom personopplysninger skal publiseres, må det vanligvis innhentes eksplisitt samtykke til dette fra den enkelte, og deltakere bør gis anledning til å lese gjennom og godkjenne sitater.
Hva skal skje med datamaterialet ved prosjektslutt?	☒ Datamaterialet anonymiseres ☐ Datamaterialet oppbevares med personidentifikasjon	NB! Her menes datamaterialet, ikke publikasjon. Selv om data publiseres med personidentifikasjon skal som regel øvrig data anonymiseres. Med anonymisering menes at datamaterialet bearbeides slik at det ikke lenger er mulig å føre opplysningene tilbake til enkeltpersoner. Les mer om anonymisering av data .
13. Finansiering		
Hvordan finansieres prosjektet?	Finansieres ved hjelp av midler fra Udir til Statped	Fylles ut ved eventuell ekstern finansiering (oppdragsforskning, annet).
14. Tilleggsopplysninger		
Tilleggsopplysninger		Dersom prosjektet er del av et prosjekt (eller skal ha data fra et prosjekt) som allerede har tilrådning fra personvernombudet og/eller konsesjon fra Datatilsynet, beskriv dette her og oppgi navn på prosjektleder, prosjektittel og/eller prosjektnummer.
15. Vedlegg		
Vedlegg	Antall vedlegg: 3. - informasjonsskriv_fagpersoner.doc - intervjuguide.docx - informasjonsskriv_barn.doc	

Anne-Merete Kleppenes
Kråna vegen 5
6823 SANDANE

Vår dato: 19.07.2018

Vår ref: 61381 / 3 / AMS

Deres dato:

Deres ref:

Tilråkning fra NSD Personvernombudet for forskning § 7-27

Personvernombudet for forskning viser til meldeskjema mottatt 29.06.2018 for prosjektet:

61381	<i>"Kunnskapsgrunnlag knyttet til gjennomføring av eksamen og vurdering for ASK-brukere"</i>
Behandlingsansvarlig	<i>Statped, ved institusjonens øverste leder</i>
Daglig ansvarlig	<i>Anne-Merete Kleppenes</i>

Vurdering

Etter gjennomgang av opplysningene i meldeskjemaet og øvrig dokumentasjon finner vi at prosjektet er unntatt konsesjonsplikt og at personopplysningene som blir samlet inn i dette prosjektet er regulert av § 7-27 i personopplysningsforskriften. På den neste siden er vår vurdering av prosjektopplegget slik det er meldt til oss. Du kan nå gå i gang med å behandle personopplysninger.

Vilkår for vår anbefaling

Vår anbefaling forutsetter at du gjennomfører prosjektet i tråd med:

- opplysningene gitt i meldeskjemaet og øvrig dokumentasjon
- vår prosjektvurdering, se side 2
- eventuell korrespondanse med oss

Meld fra hvis du gjør vesentlige endringer i prosjektet

Dersom prosjektet endrer seg, kan det være nødvendig å sende inn endringsmelding. På våre nettsider finner du svar på hvilke [endringer](#) du må melde, samt endringsskjema.

Opplysninger om prosjektet blir lagt ut på våre nettsider og i Meldingsarkivet

Vi har lagt ut opplysninger om prosjektet på nettsidene våre. Alle våre institusjoner har også tilgang til egne prosjekter i [Meldingsarkivet](#).

Vi tar kontakt om status for behandling av personopplysninger ved prosjektslutt

Ved prosjektslutt 31.12.2018 vil vi ta kontakt for å avklare status for behandlingen av personopplysninger.

Se våre nettsider eller ta kontakt dersom du har spørsmål. Vi ønsker lykke til med prosjektet!

Dokumentet er elektronisk produsert og godkjent ved NSDs rutiner for elektronisk godkjenning.

Vennlig hilsen

Marianne Høgetveit Myhren

Anne-Mette Somby

Kontaktperson: Anne-Mette Somby tlf: 55 58 24 10 / anne-mette.somby@nsd.no

Vedlegg: Prosjektvurdering

Prosjektvurdering - Kommentar

Prosjektnr: 61381

VURDERING

Den 20. juli trer EUs personvernfordning, samt den nye norske personopplysningsloven, i kraft. Prosjektet er imidlertid vurdert etter dagens personopplysningslov, ettersom prosjektet ble meldt inn før det nye regelverket begynner å gjelde. Etter dagens lovverk har prosjektet behandlingsgrunnlag i samtykke, jf.

personopplysningsloven § 8 første ledd og § 9 a), og er vurdert av personvernombudet med hjemmel i personopplysningsforskriften § 7-27.

Vi har i tillegg vurdert at informasjonsskrivet og samtykkeskjemaet mottatt 16.07.18 fyller kravene til et informert samtykke også etter det nye regelverket. Vi forutsetter at det innhentes samtykke fra foresatte til umyndige elever. Det er derfor vår oppfatning at dere vil ha gyldig behandlingsgrunnlag i utvalgets samtykke når det nye regelverket trer i kraft 20. juli, da i medhold av personvernforordningen artikkel artikkel 9 nr. 2, bokstav a), jf. ny personopplysningslov § 10.

FORMÅL

Målet for dette oppdraget er å styrke elever med behov for ASK sine rettigheter knyttet til vurdering av skoleferdigheter.

SENSITIVE DATA OG DATASIKKERHET

Det behandles sensitive personopplysninger om helseforhold (jf. at elevene har behov for tilrettelegging). Dette var ikke angitt i meldeskjemaet og vi har derfor korrigert dette punktet.

Personvernombudet legger til grunn at forskere og andre ansatte i prosjektet etterfølger Statped sine interne rutiner for datasikkerhet. Dersom personopplysninger skal lagres på mobile enheter, bør opplysningene krypteres tilstrekkelig.

PROSJEKTSLUTT OG ANONYMISERING

Forventet prosjektslutt er 31.12.2018. Ifølge prosjektmeldingen skal innsamlede opplysninger da anonymiseres. Anonymisering innebærer å bearbeide datamaterialet slik at ingen enkeltpersoner kan gjenkjennes. Det gjøres ved å:

- slette direkte personopplysninger (som navn/koblingsnøkkel)
- slette/omskrive indirekte personopplysninger (identifiserende sammenstilling av bakgrunnsopplysninger som f.eks. bosted/arbeidssted, alder og kjønn)
- slette digitale lyd-/bilde- og videoopptak

Informert samtykke til behandling av personopplysninger for deltakere i prosjekt

Vil du delta i prosjektet «Eksamen og vurdering for ASK-brukere»?

Dette er en forespørsel til deg om å delta i et prosjekt hvor formålet er å styrke elever med behov for ASK sine rettigheter knyttet til vurdering av skoleferdigheter. Gjennom dette prosjektet vil vi oppnå at elevenes rett til utvikling, læring og gjennomføring av opplæringen blir styrket. I dette skrivet gir vi deg informasjon om målene for prosjektet og hva deltakelse vil innebære for deg.

Bakgrunnen for prosjektet

Bakgrunnen for prosjektet er et oppdrag som er gitt Statped fra Utdanningsdirektoratet.

Oppdraget lyder som følger:

«Vi ber Statped om å vurdere muligheten for å utvikle verktøy til underveisvurderinger av elever med behov for ASK, og vurdere tilpasninger av obligatoriske prøver og eksamen for denne elevgruppen. Statped bes innhente kunnskap om og redegjør for utfordringer og problemområder knyttet til prøve- og vurderingstilpasning for denne elevgruppen.»

I prosjektet skal Statped innhente kunnskap om og redegjøre for utfordringer og problemområder knyttet til gjennomføring av vurdering og eksamen for ASK-brukere. For å belyse dette, skal det gjennomføres intervjuer og fokusgruppeintervjuer med elever, foreldre/foresatte, pedagoger, skoleledere, og representanter fra forvaltning på fylkeskommune- og direktoratsnivå. Funnene fra disse intervjuene, skal samstilles med relevant forskningslitteratur gjennom et strategisk litteratursøk. Det skal deretter utarbeides en rapport som sammenfatter dette. Kunnskapsgrunnlaget skal oversendes Utdanningsdirektoratet, som ut i fra innholdet skal ta stilling til hvordan man jobber videre med oppdraget.

Planlagt ferdigstilling av prosjektet er 31.12.18.

Hvem er ansvarlig for forskningsprosjektet?

Det er Statped som er ansvarlig for prosjektet, på oppdrag fra Utdanningsdirektoratet.

Hvorfor får du spørsmål om å delta?

Utvalget av informanter er gjort gjennom samarbeid med Isaac Norge, som er blitt bedt om å forespørre aktuelle personer ut i fra utvalgskriterier som er utarbeidet av Statped. Det vil være ca. 25 informanter i prosjektet.

Hva innebærer det for deg å delta?

Hvis du velger å delta i undersøkelsen, innebærer dette at du deltar i et fokusgruppeintervju, og disse vil bli tatt notater og lydopptak fra. Data fra intervjuet vil i etterkant sammenfattes, og bli presentert i en rapport som overleveres Utdanningsdirektoratet. Intervjuet vil vare i ca. 2 timer, og det vil være 4-6 informanter som deltar i intervjuet, samt to representanter fra Statped.

Det er frivillig å delta

Det er frivillig å delta i prosjektet. Hvis du velger å delta, kan du når som helst trekke samtykke tilbake uten å oppgi noen grunn. Alle opplysninger om deg vil da bli slettet. Det vil ikke ha noen negative konsekvenser for deg hvis du ikke vil delta eller senere velger å trekke deg.

Ditt personvern – hvordan vi oppbevarer og bruker dine opplysninger

Vi vil bare bruke opplysningene om deg til formålene vi har opplyst om i dette skrivet. Vi behandler opplysningene konfidensielt og i samsvar med personvernregelverket.

- ▶ Kun deltakerne i prosjektgruppen vil ha tilgang til opplysningene.
- ▶ Notater og opptak fra fokusgruppeintervju vil oppbevares på kryptert minnepenn, og innelåst i skap.
- ▶ Data fra fokusgruppeintervju vil bli anonymisert, og ikke være identifiserbare gjennom rapporten.

Hva skjer med opplysningene dine når vi avslutter forskningsprosjektet?

Prosjektet skal etter planen avsluttes 31.12.18. Personopplysninger og opptak vil deretter bli slettet.

Dine rettigheter

Så lenge du kan identifiseres i datamaterialet, har du rett til:

- ▶ innsyn i hvilke personopplysninger som er registrert om deg,
- ▶ å få rettet personopplysninger om deg,
- ▶ få slettet personopplysninger om deg,
- ▶ få utlevert en kopi av dine personopplysninger (dataportabilitet), og
- ▶ å sende klage til personvernombudet eller Datatilsynet om behandlingen av dine personopplysninger.

Hva gir oss rett til å behandle personopplysninger om deg?

Vi behandler opplysninger om deg basert på ditt samtykke.

På oppdrag fra Statped har NSD – Norsk senter for forskningsdata AS vurdert at behandlingen av personopplysninger i dette prosjektet er i samsvar med personvernregelverket.

Hvor kan jeg finne ut mer?

Hvis du har spørsmål til studien, eller ønsker å benytte deg av dine rettigheter, ta kontakt med:

- ▶ Anne-Merete Kleppenes, leder for prosjektet; anne-merete.kleppenes@statped.no telefon 988 68 385
- ▶ Statped sitt personvernombud: Beate Hegny; Beate.Hengy@statped.no
- ▶ NSD – Norsk senter for forskningsdata AS; personvernombudet@nsd.no telefon 55 58 21 17

Med vennlig hilsen

Anne-Merete Kleppenes
Prosjektansvarlig

Samtykkeerklæring

Jeg har mottatt og forstått informasjon om prosjektet «Eksamen og vurdering for ASK-brukere» og har fått anledning til å stille spørsmål. Jeg samtykker til:

☐ å delta i fokusgruppeintervju

Jeg samtykker til at mine opplysninger behandles frem til prosjektet er avsluttet, ca. 31.12.18

(Signert av prosjektdeltaker, dato)

Informert samtykke til behandling av personopplysninger for deltakere i prosjekt

Vil du delta i prosjektet

«Eksamen og vurdering for ASK-brukere»?

Dette er et spørsmål til deg om å delta i et forskningsprosjekt hvor vi vil finne ut hva elever som bruker Alternativ og supplerende kommunikasjon (ASK) tenker om vurdering, prøver og eksamen.

Formål

Statped gjennomfører dette prosjektet på oppdrag fra Utdanningsdirektoratet (Udir). Vi skal intervjuer både elever som bruker ASK, foreldre, lærere, spesialpedagoger, rektorer, PPT og andre som jobber med prøver og eksamen. Vi vil finne ut hvordan man jobber med dette i skolen i dag, og prøve å finne ut hvordan det kan bli enklere for elever som bruker ASK å få vurdering, ta prøver og eksamen. Når vi har gjennomført intervjuene skriver vi en rapport til Udir. Udir bestemmer deretter hvordan vi skal jobbe videre. Vi skal intervjuer tre elever som bruker ASK.

Hva innebærer det for deg å delta?

Når vi skal ha intervjuet, vil vi gjerne komme på besøk til deg. Det vil være to personer fra Statped som kommer. Vi kommer til å stille deg noen spørsmål, og så svarer du så godt du kan. Du får spørsmålene tilsendt på forhånd, slik at du kan forberede deg. Du kan ha med deg en lærer eller assistent hvis du vil det. Vi vil også filme intervjuet, slik at vi kan huske hva du har sagt. Vi holder på så lenge du orker å svare, men ikke lenger enn to timer. Når vi er ferdige, tar vi med oss dine svar og bruker de i rapporten vi skal skrive. I rapporten blir de vi har intervjuet anonymisert. Hvis du sier noe som gjør at noen kan kjenne deg igjen, så tar vi ikke dette med. Når rapporten er ferdig, sletter vi både film og annen informasjon om deg.

Det er frivillig å delta

Det er frivillig å delta i prosjektet. Det betyr at det er du selv som bestemmer om du skal være med, og du kan når som helst ombestemme deg. Hvis du ombestemmer deg, og likevel ikke vil være med, sletter vi all informasjon vi har om deg.

Ditt personvern – hvordan vi oppbevarer og bruker dine opplysninger

Det er bare vi som jobber med dette i Statped, som får lov å se filmen fra intervjuet med deg. Ingen andre skal ha mulighet til å se dette. Filmen blir oppbevart i låst skap når den ikke er i bruk. Vi sletter den når vi er ferdige med prosjektet.

Dine rettigheter

Så lenge du kan identifiseres i datamaterialet, har du rett til:

- innsyn i hvilke personopplysninger som er registrert om deg,
- å få rettet personopplysninger om deg,
- få slettet personopplysninger om deg,
- få utlevert en kopi av dine personopplysninger (dataportabilitet), og
- å sende klage til personvernombudet eller Datatilsynet om behandlingen av dine personopplysninger.

Hva gir oss rett til å behandle personopplysninger om deg?

Vi behandler opplysninger om deg basert på ditt samtykke.

På oppdrag fra *Statped* har NSD – Norsk senter for forskningsdata AS vurdert at behandlingen av personopplysninger i dette prosjektet er i samsvar med personvernregelverket.

Hvor kan jeg finne ut mer?

Hvis du har noen spørsmål, kan du når som helst ta kontakt med:

- Anne-Merete Kleppenes, leder for prosjektet; anne-merete.kleppenes@statped.no /98868385
- Statped sitt personvernombud: Beate Hegny; Beate.Hengy@statped.no
- NSD – Norsk senter for forskningsdata AS; personvernombudet@nsd.no /55 58 21 17

Med vennlig hilsen

Anne-Merete Kleppenes

Prosjektansvarlig

Samtykkeerklæring

Jeg har mottatt og forstått informasjon om prosjektet «Eksamen og vurdering for ASK-brukere», og har fått anledning til å stille spørsmål. Jeg samtykker til:

☐ å delta i intervju som blir filmet

Jeg samtykker til at mine opplysninger behandles frem til prosjektet er avsluttet, ca. 31.12.18

(Signert av prosjektdeltaker, dato)

Intervjuguide/tema

Oppdraget: «Vi ber Statped om å vurdere muligheten for å utvikle verktøy til underveisvurderinger av elever med behov for ASK, og vurdere tilpasninger av obligatoriske prøver og eksamen for denne elevgruppen. Statped bes innhente kunnskap om og redegjør for utfordringer og problemområder knyttet til prøve- og vurderingstilpasning for denne elevgruppen.»

Alternativ og supplerende kommunikasjon: Elever med behov for ASK er elever som må bruke andre former enn tale i direkte kommunikasjon med andre. Å kommunisere på andre måter kalles for alternativ og supplerende kommunikasjon, forkortet til ASK.

Tema 1: Betydningen av vurdering og eksamen for eleven

Eksempel på spørsmål/tematikk

- Betydningen av studiekompetanse/vitnemål
- Formell vurdering
- Elevens mulighet til deltakelse/medvirkning

Tema 2: Pedagogisk tilrettelegging og gjennomføring

Eksempel på spørsmål/tematikk

- Erfaring fra praksis med vurdering
- Erfaring fra praksis med prøver/eksamen
- Type tilpassing/tilrettelegging
- Kunnskap/informasjon om muligheter og begrensninger
- Muligheter for tilrettelegging/innspill til god praksis

Tema 3: Etikk

Eksempel på spørsmål/tematikk

- Rettigheter
- Muligheter til samfunnsdeltakelse

Tema 4: System og forvaltning

Eksempel på spørsmål/tematikk

- Tolkning av regelverk
- Fleksibilitet i regelverk
- Muligheter innenfor gjeldende regelverk
- Muligheter for tilrettelegging og gjennomføring i systemet

Intervjuguide/tema – tiltak 6, elever

Oppdraget: «Vi ber Statped om å vurdere muligheten for å utvikle verktøy til underveisvurderinger av elever med behov for ASK, og vurdere tilpasninger av obligatoriske prøver og eksamen for denne elevgruppen. Statped bes innhente kunnskap om og redegjør for utfordringer og problemområder knyttet til prøve- og vurderingstilpasning for denne elevgruppen.»

Alternativ og supplerende kommunikasjon: Elever med behov for ASK er elever som må bruke andre former enn tale i direkte kommunikasjon med andre. Å kommunisere på andre måter kalles for alternativ og supplerende kommunikasjon, forkortet til ASK.

Tema 1: Betydningen av vurdering og eksamen for deg som elev

- Kan du fortelle litt om din skolegang, med fokus på vurdering, gjennomføring av prøver og eksamen?
- Hvilken betydning har det for deg å få/ha studiekompetanse/vitnemål?
- Er det viktig at eksamen blir gjort på samme måte for deg som for andre elever?
- Blir/be du målt på det samme som dine medelever?

Tema 2: Pedagogisk tilrettelegging og gjennomføring

- Når det blir/ble gjennomført prøver av ulike typer («vanlige prøver», nasjonale prøver, kartleggingsprøver, eksamen):
 - Hvordan gikk det for deg?
 - Hvilken type tilrettelegging blir/ble gjort?
 - Får/fikk du være med på å bestemme hvordan gjennomføringen skal/skulle være?
 - Hvem tilrettelegger/tilrettela for deg?
 - Hvor godt kan/kunne skolen dette?
- Hvis du skulle bestemme noe i forhold til gjennomføring av prøver og eksamen, hva synes du er det viktigste å vektlegge? (lover og regler, praktisk

gjennomføring - hvordan)

Tema 3: Etikk

- Hvor viktig er det at elever med behov for ASK får gjennomføre skolen på samme måte som andre elever?
- Hvilke holdninger er du møtt med i skolen? Syns skolen det er/har vært viktig at du skal/skulle gjennomføre på samme måte som andre elever?
- Hva tenker du om det regelverket som finnes knyttet til ASK? Er det godt nok, kunne noe vært annerledes?

Hvilke fremtidsplaner har du?

© Statped
Telefon: 02196

Utgitt 2019
Omslag illustrasjon: Lisa Aisato

www.statped.no
facebook.com/statped
twitter.com/statped